

İshak b. İsa et-Tabbâ' (ö. 215/830) ve Hadis İlmindeki Yeri

İshak b. İsa et-Tabbâ' (ö. 215/830) and His Position in the Science of Hadith

● Recep TUZCU^a

^aTemel İslam Bilimleri Bölümü Hadis AD,
Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Gaziantep, TÜRKİYE

Received: 16.08.2017

Received in revised form: 04.12.2017

Accepted: 05.12.2017

Available online: 21.11.2018

Correspondence:

Recep TUZCU

Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,

Temel İslam Bilimleri Bölümü Hadis AD,

Gaziantep,

TÜRKİYE/TURKEY

receptuzcu@hotmail.com

ÖZ İshak b. İsa b. Necîh el-Bağdâdî el-Ezenî et-Tabbâ' (ö. 215/830) hicri ikinci asırda Bağdat'ta doğmuş, el-Medine'de öğrenimini tamamlamış, Adana'da uzun süre murabıtlık yapmış ve hicri üçüncü asrın başında vefat etmiştir. Bu sebeple el-Bağdâdî ve el-Ezenî nisbesi ile anılır. Hadis ilminde sika bir ravidir. Hadis öğretimi, Sünnet'e ittiba, bazı rivâyetlerin isnadı ve metni konusunda usule dair görüşleri vardır. Hocaları İmam Malik ve Zeyd b. Hammad'ın hadis metodundan etkilenmiştir. İshak et-Tabbâ'nın üç yüze yakın rivâyeti Kütüb-i Tisa' müellifleri tarafından tahrir edilmiştir. Bu rivâyetlerin geneli hadis usulü açısından, sahih oldukları görülür. Araştırma sonucunda İshak et-Tabbâ'nın hadisçilerin yaklaşımına sahip olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: İshak et-Tabbâ' ; hadis; tahrir; tenkit

ABSTRACT İshak b. İsa b. Necîh el-Bağdâdî el-Ezenî et-Tabbâ' (ö. 215/830) was born in Bağdat in the second century of hijra. He completed his education in el-Medine, worked as a commander in Adana for a long time and died in Adana in the third century of hijra, this is why he was called el-Bağdâdî and el-Ezenî. He is one of the reliable figures in the study of hadith. He presented significant views about hadith education, about the knowledge of sunnah; in addition, he made contributions to the methodology about some religious narratives, sanad (chain of narrators) and matn (text). He was influenced from method of İmam Malik and Zayd b. Hammad. Almost three hundred reports of İshak et-Tabbâ are analyzed and recorded in the nine canonic hadith books by reporters. When the related reports and documents are analyzed, it is seen that they are authentic hadith. In the conclusion, we can say that İshak b. İsa et-Tabbâ has the perspective traditionists.

Keywords: İshak b. İsa et-Tabbâ' ; hadith; tahrir; criticism

İshak b. İsa et-Tabbâ' hicri 140, miladi 757 yılında Bağdat'ta doğmuş, Şam, Medine ve Mısır'a ilim talebi için yolculuklar yapmış, uzun süre görevi yeri olan Adana'da Murabıt (sınır muhafızı) olarak çalışmıştır. Aynı zamanda bir muhaddis olarak birçok öğrenci yetiştirmiş ve hicri 215, miladi 830 yılında Adana'da vefat etmiştir. Mâlik b. Enes (ö. 179/796)'in Muvatta isimli eserinin ravilerindendir.¹ İshak et-Tabbâ', sika ve meşhur olmuş çok sayıda hadis âliminden ilim tahsil etmiştir. Özellikle Medine'de Mâlik b. Enes'in ve Hammâd b. Zeyd (ö.179/795)'in yanında uzun süre ilim tahsil etmiştir. Bu iki âlimin rivâyet usûlünü benimsemiştir. İshak et-Tabbâ'nın en çok rivâyette bulunduğu hocaları; Mâlik b. Enes, Leys b. Sa'd (ö.165/781) ve Abdullah b. Lehia'(ö. 174/790)'dır. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) İshak et-Tabbâ'nın öğrencisi olup Müsned'inde iki yüz yetmiş

rivâyetini tahrir etmiştir. İshak et-Tabbâ' rivâyet ilmi açısından önemli bir halkadır. Çünkü rivâyetleri klasik hadis kitaplarında yer almaktadır. Bu İshak et-Tabbâ' ve hadisçiliğinin tanıtılması önemli kılan sebeplerdir.

1. HAYATI

1.1. KİMLİK BİLGİSİ

Kaynaklarda bulunan kayıtlara göre; el-Hâfız, el-İmâm, Ebû Yakûb, İshak et-Tabbâ' kimlik bilgileri ile bilinmektedir.² İshak b. İsa, daha çok et-Tabbâ'³ nisbesiyle meşhur olmuştur. İshak et-Tabbâ' ve kardeşleri; Muhammed ve Yusûf da muhaddis olup doğdukları yere nispetle el-Bağdâdî, murabıt⁴ olarak uzun süre yaşadıkları Adana'ya nispetle el-Ezenî nisbesiyle anılmışlardır.⁵

1.2. DOĞUMU VE VEFATI

İshak et-Tabbâ' hicri 140 miladi 757 yılında Bağdat'da doğmuştur. Yeğeni ve öğrencisi Muhammed b. Yusuf et-Tabbâ'ın (ö. 276/890) ifade ettiğine göre İshak et-Tabbâ', kardeşi Muhammed et-Tabbâ'(ö. 224/839)'dan on yaş daha büyüktür. Kardeşi Muhammed et-Tabbâ' hicri 150, miladi 767 yılında dünyaya gelmiştir.⁶ Babalarının vefatından sonra İshak et-Tabbâ' kardeşlerinin eğitimiyle ilgilenmiştir.⁷ İshak'ın, diğer kardeşi Yusuf et-Tabbâ'dır. Bu kardeşinin künyesi Ebu'l-Hasen'dir (ö. 210/826).⁸

Muhaddisler, İshak et-Tabbâ'ın ömrünün sonlarında Ezene (Adana) şehrine taşındığını, vefatına kadar orada ikamet ettiğini ve 215/830 yılı Rebiülevvel ayında vefat ettiğini haber vermektedir.⁹

1.3. İLMÎ HAYATI

Her âlim gibi İshak et-Tabbâ' doğduğu şehir Bağdat'ta ilim öğrenmeye başlamıştır. Hocalarının nisbelerine baktığımızda ilmi yolculuğu Bağdat'tan Harran, Şam, Medine, Mekke, Basrâ, Kûfe, Mısır ve Adana'ya uzandığı bilinmektedir. Onun esas tedris hayatı, zamanında Hadis ilminin üstadı kabul edilen İmam Mâlik'in hadis meclisleri olmuştur.

1.3.1. Hocaları

Rical ve rivâyet kitaplarından İshak et-Tabbâ'ın elliden fazla hocası olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰ Mizzî¹¹ İshak et-Tabbâ'ın rivâyette bulunduğu hocaları şu şekilde sıralar: Ebû Damre, Enes b. 'İyâd el-Leysi el-Medenî (ö. 200/815),¹² Cerîr b. Hâzim b. Zeyd b. Abdullah el-Ezdi el-Basrî (ö.170/786),¹³ Ebu'l-Eşheb, Câfer b. Hayyân el-'Utâridî, (ö. 165/781),¹⁴ Hammâd b. Delîl el-Medâinî el-Kûfî (ö. 191-200/807-816),¹⁵

² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. 7, s. 343; Müslim, *Kitâbu'l-Kunâ*, c. 2, s. 916; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, c. 2, s. 230.

³ et-Tabba' kelimesi, "kılıç yapan usta" anlamına gelmektedir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, ع ب ل maddesi, c. 8, s. 232.

⁴ Düşmanla temas bölgeleri olan sınır boylarında muhafız olan askerlere murabıt denilmektedir. Bkz. Ezherî, *Tezhibu'l-Luğa*, c. 4, s. 403; Ferâhidî, *Kitabu'l-Ayn*, c. 7, s. 422.

⁵ Sem'ânî, *el-Ensâb*, c. 9, s. 30; Bedruddîn el-Aynî, *Megâni'l-Ahyâr*, c. 3, s. 469.

⁶ İbn Hibbân, *Meşâhîru 'ulemâ'il-emsâr*, c. 9, s. 64; Zehebî, *El-Kâsif*, c. 1, s. 203; Recep Tuzcu, "Adanalı Muhammed b. İsa b. Necîh et-Tabbâ' ve Hadis İlmindeki Yeri" *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2013, c. 24, sayı: 1, s. 2.

⁷ Ebû Hâtim, Muhammed et-Tabbâ'ın abisi İshak b. İsa, Rey'e gitmiş ve Cerîr'in kitaplarını yazmış, Muhammed et-Tabbâ' da bu yazdıklarını inceleyip ve ezberlemiştir. Cerîr Irak'a geldiğinde; ezberlediği bu rivâyetleri Cerîr'e sormaya başladı. Cerîr, Muhammed et-Tabbâ'ya 'Yanımıza neden gelmedin?' dedi. O: 'Fakirlikten' dedi. Cerîr: 'Merkebinin güzel ve elbiselerinin de bembeyaz olduğunu görüyorum' dedi. O 'Ödünçtür' dedi. Cerîr, İshak et-Tabbâ'ya 'Onun ezber kabiliyeti olan, akıllı biri olduğunu görüyorum' dedi. O da: 'O yetimdir. Onu ben eğittim.' dedi. 'Onun sana teşekkürü nasıldır? Zira denildiğine göre yetim hemen hemen hiç teşekkür etmez.' dedi. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *age*, c. 8, s. 39; Zehebî, *et-Târîh*, c. 5, s. 683.

⁸ İbn Hibbân, *age*, c. 9, s. 280.

⁹ Hatîb "vefat tarihi konusunda Allah daha iyi bilir ya en doğrusu budur" demektedir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, c. 7, s. 345.

¹⁰ Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, c. 4, s. 332; Kâdî İyad, *Tertibu'l-Medârik*, c. 1, s. 150; Mizzî, *Tehzîb*, c. 2, s. 462-464; İbn Hacer, *Takrîb*, c. 1, s. 350; Aynî, *Mağâni'l-Ahyâr*, c. 1, s. 41.

¹¹ Mizzî, *Tehzîb*, c. 2, s. 462-463.

¹² İbn Sa'd, *age*, c. 5, s. 502; Halîfe, *age*, c. 1, s. 583; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, c. 2, s. 33; Müslim, *age*, c. 1, s. 454.

¹³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, c. 2, s. 213; *et-Târîhu'l-Evsat*, c. 2, s. 181; Ukaylî, *ed-Du'afâ*; c. 1, s. 198; İbn Adî, *el-Kâmil*, c. 2, s. 344.

¹⁴ İbn Sa'd, *age*, c. 7, s. 203; Halîfe, *Tabakât*, c. 2, s. 189; Müslim, *age*, c. 1, s. 101; Ebû Zur'a, *ed-Du'afâ*; c. 3, s. 854.

Hammâd b. Seleme b. Dînâr el-Basrî el-Hırakî (ö. 167/784),¹⁶ Hammâd b. Zeyd; Hâlid b. İlyâs b. Sahr el-Kuraşî el-‘Adevî el-Medenî (ö. 161-170/788-786),¹⁷ Şerîk b. Abdillâh en-Neha’î el-Kûfî el-Kâdî (ö. 177/793),¹⁸ Abdullâh b. Leahia; Abdurrahmân b. Zeyd b. Eslem el-Kuraşî el-‘Adevî el-Medenî (ö. 182/798),¹⁹ Kâsım b. Abdullâh b. Ömer el-Ömerî el-Medenî (ö. 150/767),²⁰ Kâsım b. M’an b. Abdurrahmân el-Mes’ûdî el-Kûfî (ö. 175 / 791),²¹ Mâlik b. Enes (ö. 179/796); Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî ‘Adî es-Sullemlî el-Basrî el-Kasmelî (ö. 194/810),²² Mahled b. Huseyn el-Ezdî el-Masîsî el-Mehlebî (ö. 191/807),²³ M’an b. İsâ b. Yahyâ b. Dînâr el-Kazzâz el-Eşca’ el-Medenî (ö. 198/814),²⁴ Munkedir b. Muhammed b. el-Munkedir el-Kuraşî et-Temîmî (ö. 180/796),²⁵ Ebû Ma’şer Necîh b. Abdurrahmân es-Sindî el-Medenî (ö. 170/787),²⁶ Huşeym b. Beşîr b. el-Kâsım b. Dînâr es-Sulemlî el-Vâsitî (ö. 183/799),²⁷ Şu’be b. ‘Ayyâş b. Sâlim el-Esedî el-Kûfî (ö. 193/809),²⁸ İsmâîl b. ‘Ayyâş b. Süleym el-‘Ansî el-Hımsî (ö. 181/797).²⁹

Mizzî’nin zikretmediği İshak et-Tabbâ’nın nakilde bulunduğu diğer hocaları da şunlardır: Muhammed b. Selîm er-Râsibî el-Basrî, (ö. 165/781)³⁰; Abdulvâris b. Sa’îd b. Zekvân et-Temîmî el-‘Anberî et-Tennurî el-Basrî (ö. 180/796),³¹ Mufaddal b. Fudâle b. Ebî Umeyye el-Kuraşî el-Basrî, (ö. ?),³² Kesîr b. Ziyâd el-Berasânî el-Ezdî el-İtkî el-Basrî, (ö. ?),³³ Eyyûb b. Sâbit el-Mekkî (ö. ?),³⁴ Abdullâh b. Zeyd b. Eslem el-Kuraşî el-Adevî el-Medenî (ö. 182/798),³⁵ Müslim b. Hâlid b. Sa’îd b. Curce el-Zencî el-Kuraşî el-Mahzûmî el-Mekkî (ö. 180/796),³⁶ Fudayl b. İyâd b. Mes’ûd b. Bısr et-Temîmî el-Yerbûî el-Horâsânî el-Mekkî (ö. 180/796),³⁷ Abdullâh b. Mübârek b. Vâdih el-Hanzalî et-Temîmî el-Mervezî, (ö. 181/797),³⁸ Mucemmi’ b. Ya’kûb b. Mucemmi’ b. Yezîd b. Cârîye el-Ensârî el-Medenî, (ö. 160/776),³⁹ Abdulazîz b. Abdullâh el-Mâcişûn el-Medenî (ö. 164/780),⁴⁰ Abdullâh b. Ca’fer b. Abdurrahmân b. el-Misver b. Mahrame el-Medenî, (ö. 170/786),⁴¹ Muhammed b. ‘Ammâr b. Hafs b. Ömer b. Sa’d el-Muezzin el-Medenî (ö. 171-180/788-796),⁴² Abdurrahmân b. Ebî'l-Mevâl Zeyd el-Medenî (ö. 175/791),⁴³ ‘Attâf b. Hâlid b. Abdullâh b. el-‘Âs el-Kuraşî el-Mahzûmî el-Medenî, (ö. 179/795’ten önce),⁴⁴ Yahyâ b. Selîm el-Kuraşî et-Tâifî el-Hazzâ el-Harrâz (ö. 195/810),⁴⁵ Hasen b. el-Hakem en-Neha’î el-Kûfî (ö. 141-149/758-766),⁴⁶ Muhammed b. Câbir b. Seyyâr b. Talk el-Haneffî el-Kûfî el-Yemâmî (ö. 170/786),⁴⁷ el-Cerrâh b.

¹⁵ Vekî, *Ahbârü'l-kudât*, c. 3, s. 304; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 3, s. 136; İbn Hibbân, *age*, c. 6, s. 139; İbn Adî, *el-Kâmil fi du’âfâ*, c. 3, s. 29.

¹⁶ İbn Sa’d, *age*, c. 7, s. 143; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 3, s. 142; İbn Adî el-Cürçânî, *el-Kâmil fi du’âfâ*, c. 3, s. 38.

¹⁷ İbn Sa’d, *age*, c. 5, s. 459; Buhârî, *ed-Du’âfâ*, c. 1, s. 39; Ebû Zur’a, *ed-Du’âfâ*, c. 2, s. 613; et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, c. 13, s. 259.

¹⁸ İbn Sa’d, *age*, c. 6, s. 355; Halife, *age*, c. 1, s. 288; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, c. 4, s. 237; Müslim, *age*, c. 1, s. 476.

¹⁹ İbn Sa’d, *age*, c. 5, s. 484; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, c. 5, s. 284; Ukaylî, *ed-Du’âfâ*, c. 2, s. 331; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, c. 5, s. 234.

²⁰ İbn Sa’d, *age*, c. 5, s. 491; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, c. 2, s. 143; *et-Târîhu’l-kebir*, c. 7, s. 164; Ukaylî, *ed-Du’âfâ*, c. 3, s. 472.

²¹ İbn Sa’d, *age*, c. 6, s. 358; İbn Ma’in, *Târîh*, c. 3, s. 304; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, c. 7, s. 170; Vekî, *Ahbârü'l-kudât*, c. 3, s. 175; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 7, s. 120.

²² İbn Sa’d, *age*, c. 7, s. 214; Halife, *age*, c. 1, s. 389; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, c. 1, s. 23; Müslim, *age*, c. 1, s. 570; Ebû Dâvûd, *Su’âlât*, c. 1, s. 68.

²³ İbn Sa’d, *age*, c. 7, s. 339; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, c. 7, s. 437; İclî, *Târîhu’s-sikât*, c. 1, s. 422; Müslim, *age*, c. 2, s. 739; İbnü’l-Cevzî, *Sifâtu’s-safve*, c. 2, s. 410.

²⁴ İbn Sa’d, *age*, c. 5, s. 503; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, c. 2, 285; *et-Târîhu’l-kebir*, c. 7, 390.

²⁵ İbn Sa’d, *age*, c. 7, s. 476; Ukaylî, *ed-Du’âfâ*, c. 4, s. 254; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 8, s. 406.

²⁶ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, c. 1, s. 28; İbn Sa’d, *age*, c. 5, s. 488; Ukaylî, *ed-Du’âfâ*, c. 4, s. 308; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 8, s. 493.

²⁷ İbn Sa’d, *age*, c. 7, s. 272; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, c. 2, s. 229; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, c. 5, s. 284; İbn Sehl, *Târîhu Vâsıt*, c. 1, s. 137; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 9, s. 115; İbn Hibbân, *Meşâhîru’ulemâ*, c. 1, s. 280.

²⁸ İbn Sa’d, *age*, c. 6, s. 330; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, c. 9, s. 14; İclî, *Târîhu’s-sikât*, c. 1, s. 492; Müslim, *age*, c. 1, s. 126.

²⁹ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, c. 2, s. 226; *et-Târîhu’l-kebir*, c. 1, s. 369; İbn Ma’in, *Târîh*, c. 4, s. 411.

³⁰ İbn Sa’d, *age*, c. 7, s. 205; Buhârî, *Târîhu’l-kebir*, c. 1, s. 105.

³¹ İbn Sa’d, *age*, c. 7, s. 212; el-İclî, *Târîhu’s-sikât*, c. 1, s. 314; Ebû Zur’a, *age*, c. 3, s. 905.

³² İbn Ma’in, *Târîh*, c. 4, s. 439; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 8, s. 317.

³³ Tirmizî, *el-İlel*, c. 1, s. 59.

³⁴ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, c. 1, s. 410; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 2, s. 242; İbn Hibbân, *age*, c. 6, s. 60; Mizzi, *Tehzîb*, c. 3, s. 464; Zehebi, *el-Muğnî*, c. 1, s. 95.

³⁵ İbn Sa’d, *age*, c. 7, s. 483; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, c. 5, s. 94; Ukaylî, *age*, c. 2, s. 255; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 5, s. 59.

³⁶ İbn Sa’d, *age*, c. 6, s. 42; İbn Ma’in, *Târîh*, c. 3, s. 60; İbnü’l-Medîni, *Su’âlât*, c. 1, s. 114; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, c. 7, s. 260.

³⁷ İbn Sa’d, *age*, c. 6, s. 43; İbn Hanbel, *el-İlel*, c. 1, s. 48; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, c. 7, s. 123.

³⁸ İbn Sa’d, *age*, c. 7, s. 263; İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, c. 32, s. 396; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, c. 5, s. 212; İclî, *Târîhu’s-sikât*, c. 1, s. 275; Ebû Zur’a, *ed-Du’âfâ*, c. 1, s. 42.

³⁹ İbn Sa’d, *age*, c. 5, s. 479; Mizzi, *Tehzîb*, c. 27, s. 251

⁴⁰ İbn Sa’d, *age*, c. 5, s. 485; Buhârî, *Târîhu’l-kebir*, c. 6, s. 13; Müslim, *age*, c. 1, 476; Ebû Zur’a, *age*, c. 3, s. 903.

⁴¹ İbn Sa’d, *age*, c. 5, s. 473-475; İclî, *Târîhu’s-sikât*, c. 1, s. 252.

⁴² Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, c. 2, s. 201; *et-Târîhu’l-kebir*, c. 7, s. 164; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, c. 8, s. 43; Mizzi, *Tehzîbu’l-kemâl*, c. 26, s. 165.

⁴³ İbn Sa’d, *age*, c. 5, s. 485; Ebû Zur’a, *ed-Du’âfâ*, c. 3, s. 902; Ebû Zur’a, *ed-Du’âfâ*, c. 3, s. 902; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 11, s. 492.

⁴⁴ İbn Abdülğani el-Bağdâdî, *et-Takyîd*, c. 1, s. 435; İbn Ma’in, *Târîh*, c. 3, s. 158; İbn Hanbel, *el-İlel*, c. 2, s. 39.

⁴⁵ İbn Sa’d, *age*, c. 6, s. 56; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, c. 8, s. 279; Müslim, *age*, c. 1, s. 476; Ukaylî, *ed-Du’âfâ’u’l-kebir*, c. 4, s. 405; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 9, s. 156; İbn Hibbân, *age*, c. 7, s. 615.

⁴⁶ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, c. 2, s. 291; İbn Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl*, c. 1, s. 61; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 3, s. 7.

Melîh b. ‘Adiy b. Feras b. Süfyân b. el-Hâris er-Ruâsî el-Kûfî (ö. 177/793),⁴⁸ Anbese b. Abdolvâhid b. Umeyye b. Abdillâh Sa’îd b. el-‘Âs el-Kûfî (ö. 181/797),⁴⁹ Hafs b. Ğıyâs b. Talk b. Mu’âviye b. Mâlik b. el-Hâris en-Neha’î el-Kûfî, (ö. 195/810),⁵⁰ Muhammed b. Hâzîm et-Temîmî es-Sa’dî el-Kûfî, (ö. 195/810),⁵¹ Süfyân b. ‘Uyeyne b. Meymûn el-Hilâlî el-Kûfî (ö.198/813),⁵² Abdullâh b. Meysera el-Hârisî el-Vâsitî el-Kûfî, (ö. ?),⁵³ Yahyâ b. Hamza b. Vâkıd el-Hadramî el-‘Ansî ed-Dimaşkî, el-Kâdî (ö. 183/799),⁵⁴ Selâm b. Selem et-Temîmî es-Sa’dî et-Tavîl el-Medâinî, (ö. 177/793),⁵⁵ Nasr b. Bâb el-Hurâsânî (ö. ?),⁵⁶ el-Leys b. Sa’d b. Abdurrahmân el-Fehmî el-Mısrî, (ö.165/781),⁵⁷ Abdullah b. Vehb b. Muslim el-Fıhrî el-Mısrî (ö. 197/813),⁵⁸ Miskîn b. Bukeyr el-Hazzâ el-Harrânî (ö.165/781)’dir.⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, Müsned’inde İshak et-Tabba’ vasıtasıyla 33 hocasından tahrir ettiği görülmektedir.

Tablo 1. İshak et-Tabbâ’in Hocalarının Cerh/Tadil Durumları ve Rivayet Sayıları

1.	İmam Mâlik b. Enes	143	
2.	Abdullah b. Lehîa	22	Zayıf
3.	Leys b. Sa’d	18	
4.	Şerîk b. Abdullah	7	Zayıf
5.	Abdurrahmân b. Ebî’z-Zinâd	6	
6.	Cerîr b. Hâzîm	6	
7.	Yahyâ b. Süleym	5	
8.	İsmâil b. Ayyâş	5	Zayıf
9.	Yahyâ b. Hamza	5	
10.	Hammâd b. Seleme	5	
11.	Hammâd b. Zeyd	4	
12.	Abdurrahmân b. Zeyd	3	
13.	İbrâhîm b. Sa’d	2	
14.	Attâf b. Hâlid el-Mehzûmî	2	
15.	Munkedir b. Muhammed	2	Zayıf
16.	Ebü Avâne el-Vaddâh b. Abdullah el-Yeşkurî	1	Zayıf
17.	Mucemmi’ b. Ya’kub	1	Zayıf
18.	Abdullah b. Ca’fer ez-Zührî	1	
19.	Süfyân b. Uyeyne	1	
20.	Dâvûd el-Attâr	1	
21.	Müslim b. Hâlid ez-Zincî	1	
22.	Muhammed b. Câbir	1	
23.	Abdurrahmân ibn Ebî’l-Mevâl el-Medenî	1	
24.	Selâm b. Seleme	1	
25.	Abdülazîz ibn Ebî Hâzîm	1	
26.	Sa’îd b. Abdurrahmân el-Cumahî	1	
27.	Hafs b. Ğıyâs	1	
28.	Abdullah b. Zeyd b. Eslem	1	
29.	Hüseyim b. Beşîr	1	
30.	Ebü Ma’şer Necîb b. Abdurrahmân el-Medenî	1	Zayıf
31.	Muhammed b. Sâbit el-Abdî	1	Zayıf
32.	Muhammed b. Ammâr	1	
33.	Fuleyh b. Süleymân el-Medenî	1	

⁴⁷ İbn Sa’d, *age*, c. 6, s. 709; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, c. 1, s. 53; İclî, *Târîhu’s-sikât*, c. 1, s. 401; Ebû Zur’a, *ed-Du’afâ*, c. 3, s. 964; İbn Ebî Hayseme, *et-Târîhu’l-kebîr*, c. 1, s. 344; Nesâî, *ed-Du’afâ*, c. 1, s. 92.

⁴⁸ İbn Sa’d, *age*, c. 6, s. 357; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, c. 8, s. 10; Müslim, *age*, c. 2, s. 867; İbn Hibbân, *el-Mecruhîn*, c. 1, s. 219; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Muttefik ve’l-muttefik*, c. 1, s. 629.

⁴⁹ İbn Sa’d, *age*, c. 7, s. 236; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, c. 7, s. 38; Müslim, *age*, c. 1, s. 281; Ebû Zur’a, *ed-Du’afâ*, c. 3, s. 919.

⁵⁰ İbn Sa’d, *age*, c. 6, s. 362; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 9, s. 68.

⁵¹ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, c. 1, s. 74; İclî, *Târîhu’s-sikât*, c. 1, s. 403.

⁵² İbn Sa’d, *age*, c. 6, s. 41; Müslim, *age*, c. 1, s. 135; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, c. 4, s. 94.

⁵³ İbn Ma’in, *Târîh*, c. 3, 264-390; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 5, s. 178.

⁵⁴ İbn Sa’d, *age*, c. 7, s. 325; İbn Ma’in, *Târîh*, c. 4, s. 441; İbn Hanbel, *el-İlel*, c. 2, s. 39; İclî, *Târîhu’s-sikât*, c. 1, s. 470.

⁵⁵ Buhârî, *Târîhu’l-veysat*, c. 2, s. 214; *ed-Du’afâ*, c. 1, s. 55; Nesâî, *ed-Du’afâ*, c. 1, 64; Mizzi, *Tehzib*, 12/ 281.

⁵⁶ İbn Sa’d, *age*, c. 7, s. 248; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 8, s. 469.

⁵⁷ İbn Sa’d, *age*, c. 7, s. 358; İclî, *Târîhu’s-sikât*, c. 1, s. 399; Ebû Zur’a, *ed-Du’afâ*, c. 3, s. 926.

⁵⁸ İbn Sa’d, *age*, c. 7, s. 359; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, c. 5, s. 218; Ebû Zur’a, *ed-Du’afâ*, c. 3, s. 897; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 5, s. 189; Sadefî, *Târîh*, c.1, s. 289.

⁵⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 9, 194; Zehebî, *Siyer*, c. 9, 209.

İshak et-Tabbâ'ın rivâyet nakillerine bakıldığında, Medine'de Mâlik b. Enes, Basra'da Hammad b. Zeyd, Mısırdaki Leys b. Sa'd Leys b. Sa'd ve Abdullah b. Lehia'nın ilim meclislerinde belli bir süre bulunduğu anlaşılmaktadır.

1.3.1.1. Mâlik b. Enes

İshak et-Tabbâ' ilmî şahsiyetinin oluşumunda İmam Mâlik b. Enes'in yeri büyüktür. Mâlik b. Enes'in derslerine uzun süre katıldığını ve onun Muvatta isimli eserinin ravilerinden biri olduğunu rical kitapları zikretmektedir.⁶⁰ Hatib el-Bağdâdî, İshak et-Tabbâ'ın tedris hayatından sonra da hocası Mâlik b. Enes'ten kitabet yöntemi ile rivâyet aldığını kaydetmektedir.

İshak et-Tabbâ'ın, İmam Mâlik'e kendisinden rivâyet ettiği bir hadisin nüshasından düştüğünü ve hatırlamak için onu sorduğunu görmekteyiz. İshak et-Tabbâ'ın mektubuna yazdığı cevabî mektubunda Mâlik b. Enes şöyle diyordu: 'Nüshandan düşen bir hadisi bana ulaştı. Bana onu soruyorsun. O Abdullah b. Ömer'in hadisidir. Sen benimle kardeşlerim arasında sevginin daim olmasını istediğim, vefa göstereceğini ve duyduğun sevgide istikamet üzere olacağını ümit ettiğim kimselerdensin⁶¹. Bu hadis senin de bildiğin gibi Abdullah İbn Ömer'in mevlası Nafî'in naklettiği hadistir. Abdullah b. Ömer çarşıdayken bevletti. Sonra abdest aldı; yüzünü, kollarını yıkadı ve başına meşhetti. Sonra mescide döndü. Kendisi bir cenaze namazı kıldırılmaya davet edildi. Su istedi ayaklarına meshetti ve sonra cenaze namazını kıldırdı.' İshak et-Tabbâ', hadisi (mektupla) sorduktan sonra Malik ile karşılaştım ve hadisi sordum. Bana yazdığı şekilde rivâyet etti. Mektupta (Mâlik b. Enes'e ait mühürde) "Allah bize yeter, Allah ne güzel vekildir" cümleleri yazılıydı.⁶²

Mektubunda Mâlik b. Enes öğrencisi İshak et-Tabbâ'a güvendiğine işaret etmiştir. İkinci olarak bu mektuptan İshak et-Tabbâ'ı imlâ ettiği hadisleri tedris yıllarından sonra da zaman zaman hocası ile kitabet yoluyla müzakere ettiğini görmekteyiz. Ayrıca bu kitabet yönteminde hocasına ait mektubun mühürlü olarak geldiği anlaşılmaktadır.

1.3.1.2. Hammâd b. Zeyd (ö.179/795)

İshak ikinci olarak Basra'nın muhaddisi ve fakihi Hammâd b. Zeyd'den'den hadis ilimleri konusunda etkilenmiştir.⁶³ İshak et-Tabbâ', Mâlik b. Enes ve Hammâd b. Zeyd'in talebeleri arasında tebarüz eden birisidir.

İshak et-Tabbâ', onun hakkında "Hammad b. Zeyd'den daha akıllı birini görmedim" dediği nakledilir.⁶⁴ Hammâd b. Zeyd b. Dirhem'in künyesi Ebû İsmâîl, lakabı el-Ezrak olup Basralıdır. Hammâd, 98/717 yılında dünyaya gelmiştir.⁶⁵ İbn Sa'd, Hammâd b. Zeyd'in sekizinci tabakadan bir ravi olduğunu belirtir. Hammâd b. Zeyd'in, Hz. Osman'ı Hz. Ali'den daha faziletli görenlerden olduğunu, sika, sebt ve çok hadis rivâyet eden biri olduğunu söylemiştir. 'İclî de onu sika ve sebt bir ravi olarak değerlendirmiş, dört bin hadisin ezberinde bulunduğunu söylemiştir. Tebe-i tâbi'nin orta tabakasındandır. Abdurrahman b. Mehdî "İnsanların imamı dördttür. Kûfe'de Sevrî, Hicaz'da Mâlik,

⁶⁰ İbn Sa'd, *age*, c. 5, s. 465; İbn Hayyât, *Tabakât*, c. 1, s. 479; Buhârî, *et-Târîhu'l-evsat*, c. 2, s. 220.

⁶¹ Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 341; bkz. Malik b. Enes, *age*, c. 1, s.53 (naşir A'zamî'nin girişi).

⁶² Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 341; bkz. Malik b. Enes, *age*, c. 1, s.53 (naşir A'zamî'nin girişi).

⁶³ İbn Sa'd, *age*, c. 7, s. 210; Kurâşî, *el-Cevâhir*, c. 1, s. 225.

⁶⁴ Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, c. 1, s. 168.

⁶⁵ İbn Sa'd, *age*, c. 7,210-1; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, c. 3, s. 25; Müslim, *age*, c.1, s. 54; İbn Ma'in, *Târîh*, c. 4, s. 195; 'İclî, *Târîhu's-sikât*, c. 1, s.130; Ukaylî, *ed-Du'afâ*; İbn Mencüye, *Ricâlu Sahîhi Müslim*, c. 1, s. 155-156.

Basra'da Hammad b. Zeyd, Şam'da Evzâî'dir."⁶⁶ Sünneti Hammâd b. Zeyd'den daha iyi bilen bir adam görmedim"⁶⁷ demiştir. Hammâd b. Zeyd 10 Ramazan 179/795 tarihinde Cuma günü seksen bir yaşında vefat etmiştir.⁶⁸ İshak et-Tabbâ'ın hocası Hammâd b. Zeyd'den hadis ilimlerine dair nakilleri vardır.

1.3.1.3. Abdullah b. Lehîa b. Ukbe Ebû Abdurrahmân el-Hadramî el-Misrî (ö. 174/790).⁶⁹

Abdullah b. Lehîa, Mısır'da bulunmuş olup imam, büyük bir ilim adamı, fakih ve kadıdır.⁷⁰ Halife Ebû Cafer el-Mansûr tarafından, o Mısır'a tayin edilmiş olan ilk kadıdır. İbn Sa'd, Abdullah b. Lehîa'yı tebe-i tâbiîn'in büyüklerinden beşinci tabakadan, Halife b. Hayyât'ı dördüncü tabakadan olarak zikretmiştir. Yahyâ b. Bukeyr (ö. 231/846) ve el-Mufaddal b. Gassân el-Ğallâbî (ö. 246/860), Abdullah b. Lehîa'nın hicri 96 yılında dünyaya geldiğini söylemişlerdir. Muhammed b. Sa'd ve Ebû Sa'id b. Yûnus – Abdurrahmân b. Ahmed- (ö. 347/958) ise hicri 97 yılında dünyaya geldiğini belirtmişlerdir. Ahmed b. Sâlih –el-Misrî, yani Ebû Cafer b. et-Taberî- (ö. 248/862) "İnsanların söylediklerine göre el-Leys 93 senesinde; İbn Lehîa da el-Leys'ten yaklaşık iki sene sonra dünyaya gelmiştir." demiştir. Abdullah b. Lehîa; -Ebû Hureyre'nin talebesi- Abdurrahmân b. Hürmüz el-A'rec'den (ö. 117/735), Mûsâ b. Verdân'dan (ö. 117/735), 'Atâ b. Ebî Rabâh'tan (ö. 114/732) ve daha başka birçok muhaddisten hadis dinlemiştir. Kendisinden rivâyette bulunanlar da şunlardır: Torunu Ahmed b. İsa b. Abdullah (ö. ?), 'Amr b. el-Hâris (ö. 150/767); el-Evzâî -Abdurrahmân b. 'Amr- (ö. 157/774), Şu'be b. el-Haccâc- (ö. 160/777), es-Sevrî –buraya kadar sayılanlar Abdullah b. Lehîa'dan önce vefat etmişlerdir-, el-Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Mâlik -ismini açıkça belirtmemiştir-, İbnu'l-Mübârek, İshak b. İsa et-Tabbâ' ve daha başka birçok muhaddis onun öğrencisidir. En sonuncuları İbn Rumh'tur (ö. 242/856). el-Mizzî (ö. 742/1341), İbn Hanbel'in onun hakkında şöyle söylediğini dile getirilmiştir: "Mısır'da hadisinin çokluğu, zabtı ve yetkinliği konusunda İbn Lehîa'ya denk kim vardır?" ez-Zehebî de bunu ifade etmiştir.⁷¹ Zehebî, ilaveten şöyle demiştir: "Ahmed b. Sâlih; İbn Lehîa'nın *sahîhu'l-kitâb* ve ilim düşkününü biri olduğunu söylemiştir." Ayrıca şöyle demiştir: "Zeyd b. el-Hubbâb (ö. 230/845) şunu söylemiştir: Süfyân es-Sevrî, usûl İbn Lehîa'da, furû bizde, demiştir." Ahmed b. Sa'id ed-Dârimî (ö. 253/867) Kuteybe b. Sa'd b. Cemîl'in (ö. 240/854) şöyle dediğini işittim: İbn Lehîa'nın ölümü üzerine gelmişim. el-Leys'in "Ardından kendine denk birini bırakmadan gitti" dediğini duydum. Bu nedenledir ki Zehebî, İbn Lehîa'yı şu sözleriyle methetmiştir: "Hiç şüphe yok ki İbn Lehîa, Mısır diyarının âlimidir. O ve el-Leys birlikte. Tıpkı o dönemde İmam Mâlik'in Medine'nin; el-Evzâî'nin Şam'ın; Ma'mer b. Râşid el-Ezdî (ö. 154/771) Yemen'in; Şu'be ve es-Sevrî'nin Irak'ın; İbrahim b. Tahmân (ö. 167/783) Horasan'ın âlimi olmaları gibi. Fakat İbn Lehîa rivâyet konusunda gevşek davranmış ve bazı münker rivâyetlerde bulunmuştur. Bu nedenle ilim adamları nazarında hüccet alınabilecek mertebeden aşağıda kalmıştır."⁷² Ebu't-Tâhir b. es-Serh Ahmed b. 'Amr b. Abdullah'ın (ö. 250/864) şu sözleri dile getirilmiştir: "İbn Vehb'in (ö. 197/813) şöyle dediğini işittim: Bana -Allah'a yemin olsun ki- doğru sözlü ve iyilik sahibi Abdullah b. Lehîa tahdis etti." Ebu't-Tâhir, "Onun böyle yemin ettiğini hiç duymamışım" demiştir.⁷³

⁶⁶ Zehebî, *el-Iber*, c. 1, s. 51.

⁶⁷ İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Tadil*, c. 1, s. 176; Nesai, "Tesmiyeti Fukahai'l-Emsa min es-Sahabeti ve min Bağdihim", *Mecmu'atu rasail fi ulumil-hadis lin-Nisavelil-hatip el-Bagdadi*, c.1, s. 9.

⁶⁸ Buhari, *et-Tarihü'l-evsat*, c. 2, s. 218; Fesevi, *el-Ma'rife ve't-tarih*, c.1, s. 170.

⁶⁹ Nihat Dalgın, "İbn Lehîa" *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, c. 20, s. 158-159.

⁷⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, c. 7, s. 358; Yahyâ b. Ma'in, *Târîh İbnu Ma'in*, c. 4, s. 448; Halife, *Tabakât Halife b. Hayyât*, c. 1, s. 544; Buhârî, *et-Târîhu'l-Evsat*, 12/207; et-Târîhu'l-kebir, c. 5, 128; Müslim, *Kitâbu'l-Kunâ Ve'l-Esmâ*, 1/519.

⁷¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl Fi Esmâ'i'r-Ricâl*, 15/494; Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, c. 1, s. 175; *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, c. 7, s. 125; *Mizânü'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, c. 2, s. 477; İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İlel't-Tirmizî*, c. 1, s. 421.

⁷² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 4, 668; *Tezkiratu'l-huffâz*, c. 1, s. 175; *Siyeru'alâmi' n-nubelâ*, c. 7, s. 126.

⁷³ İbn Adiy, *el-Kâmil fi Du'afâ'i'r-Ricâl*, c. 5, s. 239; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, c. 7, s. 128.

İbn Sa'd bunu İbn 'Asâkir (ö. 571/1175) şöyle zikrettiğini söylemiştir: "Zayıf idi. Çok hadisi vardı. Daha başlarda kendisinden hadis dinlemiş olanlar sona doğru dinleyenlerden daha iyiydi. Mısırlılar ise onun hafıza bozukluğuna uğramadığını söylerler. Ama kendi hadisi olmayan şeyler ona okunduğunda sessiz kalırdı. Bu konuda ona bir şey söylendiğinde "Günahım ne ki? Bana bir kitap getirip okuyorlar ve kalkıyorlar. Bana sorsalar okuduklarının benim hadisim olmadığını kendilerine söylerdim." demiştir.⁷⁴

Zehebî onun hakkında şunları söylemiştir: "Sihah sahipleri onun rivâyetlerinden yüz çevirmişlerdir. Ebû Dâvûd, Tirmizî, el-Kazvînî, İbn Mâce ve Muhammed b. Yezîd (ö. 273/886) onun rivâyetlerini tahrir etmişlerdir. İbn Vehb, el-Mukri' -Abdullah b. Yezîd el-Kuraşî- (ö. 213/828) ve eskilerin ondan yaptıkları rivâyetler daha *ceyyid*dir. Hafızlardan biri onun hadisini rivâyet eder ve *usûl*⁷⁵ ile ilgili değil ama *şahid*ler ve *itibar*lar⁷⁶ konusunda, *züht* ve *melâhim* hakkında zikrederdi. Bazı kimsler İbn Lehîa'nın zayıflığı konusunda abartıya kaçmaktadırlar. Onun münker rivâyetlerinden kaçınılır, onun rivâyetleri tamamıyla heder edilmemelidir. Zira İbn Lehîa kendi zatında adildir."⁷⁷

İbn 'Asâkir de şunları ifade etmiştir: "Osmân b. Ahmed b. es-Semmâk'ın (ö. 344/955) bize haber verdiği göre: Hanbel b. İshak'ın (ö. 273/886) haber verdiği göre, Abdullah ibn Hanbel dedi ki: İbn Lehîa, kendi yazdıklarını okumak bakımından İbn Vehb'den daha iyidir."⁷⁸ el-Mizzî ve ez-Zehebî'de böyle rivâyet etmişlerdir. Ebû Zur'a (ö. 281/894) ve Ebû Hâtim durumunun muzdarib olduğunu ve hadisinin *itibar* için yazılabileceğini söylemişlerdir.⁷⁹ ez-Zehebî, Ebû Hafs el-Fellâs 'Amr b. Ali b. Bahr'ın (ö. 249/863) şöyle dediğini ifade etmiştir: "Kitapları yanmadan önce İbn Lehîa'dan yazmış olanların elinde olanlar daha sahihtir. İbnu'l-Mübârek ve el-Mukri' -Abdullah b. Yezîd- ve Nesâi gibi âlimler, onun sika olmadığını ve *za'ifu'l-hadis* olduğunu söylemiştir. Abdurrahmân b. Hirâş (ö. ?) da hadisinin yazılmayacağını belirtmiştir.⁸⁰ Ebû Zur'a ve İbn Ma'in -hadisiyle münferit kaldığında-kendisiyle ihticac edilmez, demişlerdir.⁸¹ ez-Zehebî, İbn Ma'in'in "Kavî değildir" dediğini zikretmekte, yani *la be'se bihd*ir demektir. Zehebî nazarında o sikadır. Mu'âviye b. Sâlih b. Ebî 'Ubeydullah (ö. 263/877) şöyle demiştir: Yahyâ'nın İbn Lehîa'nın zayıf olduğunu -yani sika olmadığını ve hadisinin yazılmayacağını- söylediğini işittim. İbn Ma'in "Kitapları yanmadan önce de yandıktan sonra da o zayıftır" demiştir.⁸² Ebû Zur'a'ya "Peki ya eskilerin işittiği hadisler?" diye sorulduğunda "İlki de sonuncusu da aynıdır. İbn Vehb ve İbnu'l-Mübârek hariç. Çünkü bu ikisi onun *usûl*ünü araştırılır ve ondan yazarlardı." demiştir.⁸³

Kısacası İbn Lehîa hakkında hadis âlimleri ihtilaf etmektedirler. İbn Lehîa'nın hadis ilmindeki yeri hakkında söylenenlerden hareketle bir neticeye ulaşabilmek için eski ve yeni ilim adamlarının

⁷⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kubrâ*, c. 7, s. 358; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, c. 37, s. 138.

⁷⁵ Zayıf olup zayıflığı ileri boyutlarda olmayan kişilerden gelen bazı rivâyetler usul konusunda makbul görülmezken *şahid* ve *mutâbi'* konusunda makbul olabilir. Nitekim benzer durum, *Şahihayn*'da ve diğer hadis kitaplarında yer almaktadır. Bu nedendir ki Dârakutnî bazı zayıf raviler hakkında "*itibar* için uygundur" ya da "*itibar* elverişli değildir" demektir. Bkz. İbn Kesir, *el-Bâ'is-ul-Hasîs fi İhtisâri 'Ulûmi'l-Hadis*, c. 1, s. 59.

⁷⁶(Şahid), aynı hadisi diğer bir sahâbiden lâfzan ve manen benzeyen - veya sadece mânâ itibarıyla benzeyen - bir metnin rivâyet ederek muvafakat ettiği hadistir. (İ'tibâr), rivâyet edilen hadisi, başka bir râvinin rivâyet edip etmediğini araştırmak demektir. İbnu Hacer de şöyle demektir: Ferd olduğu zannedilen bir hadisin mütâbîi olup olmadığını anlamak için tariklerini câmi'lerden, müsnedlerden ve cüz'lerden aramaya itibâr denir. Bkz. İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar Fi Tavdihî Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser*, c. 1, s. 75; Abdullah Aydın, *Hadis İstihlâli Sözlüğü*, s. 291.

⁷⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, c. 7, s. 126.

⁷⁸ İbn 'Asâkir, *Târîh Dimeşk*, c. 32, s. 145; el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl Fi Esmâi'r-Ricâl*, c. 15, s. 495; *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, c. 7, s. 128.

⁷⁹ Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl Fi Nakdi'r-Ricâl*, c. 2, s. 477.

⁸⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, c. 7, s. 131.

⁸¹ İbn Kayyim el-Cevzî, *ed-Du'âfâ Ve'l-Metrûkân*, c. 2, s. 136; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 4, s. 668; *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 7/131; *Mizânu'l-İtidâl fi nakdi'r-ricâl*, c. 2, s. 476.

⁸² Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl fi nakdi'r-ricâl*, c. 2, s. 476.

⁸³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, c. 7, s. 1131.

görüşlerini tahlil etmek suretiyle yapılacak özel bir araştırma konusu yapmaya ihtiyaç vardır. Ancak Abdullah b. Lehîa'nın talebesi olan İshak b. İsâ et-Tabbâ'nın, hocasının kitaplarının yanmasından önce nakilde bulunduğunu göz önünde kitaplarının yanması konusunda bilgilere yer vermek istiyorum.

el-Cürçânî, şöyle zikretmiştir: “İbn Hanbel şöyle dedi: İshak b. İsâ'nın bize tahdis ettiğine göre şöyle söylemiştir: İbn Lehîa'nın kitapları 169 senesinde yanmıştı. Ben kendisiyle 164 senesinde bir araya gelmişim...”⁸⁴ Bu rivâyeti el-Mizzî de nakletmiştir. ez-Zehebî de bu rivâyeti aktarmış ve şunu ilave etmiştir: “İshak b. İsâ şöyle dedi: Onun *usûl*leri yanmamıştı. Sadece kendisinin okuttuklarının bir kısmı yanmıştı. -*Usûl'le kasıt ana nüsha olup sadece bazı nüshaların yandığı anlaşılmaktadır.*-”⁸⁵ Buhârî, Yahyâ b. Bukeyr'in “İbn Lehîa'nın evi ve kitapları 170 senesinde yanmıştı.” dediğini zikretmiştir.⁸⁶ İshak b. İsâ et-Tabbâ'nın sözleri kitapların yandığına ve yananların *usûl* değil sadece onlardan istinsah edilmiş kopyalar olduğuna delalet etmektedir. Bu husus onun hiçbir kitabının yanmadığını ifade eden Mısırlıların söyleminden farklıdır. Şu da bilinmelidir ki İshak b. İsâ et-Tabbâ', İbn Lehîa ile kitapların yanması hadisesinden dört yıl önce bir araya gelmiş ve vefatına kadar da talebeliğini yapmıştır. Dolayısıyla bu kadar uzun süre içinde Abdullah b. Lehîa'nın herhangi bir ilim meclisinde hadisenin nasıl gerçekleştiğinden ve kitaplarının yanması meselesinden bahsetmiş olması gerekir. Bu nedenledir ki İbnu't-Tabbâ'nın ondan semaı yanma olayından öncedir. İshak et-Tabba'nın naklettiği rivâyetler açısından hocasına yöneltilen bu tenkitleri bertaraf etmektedir.

Hadis âlimlerinin tenkitlerinden Abdullah b. Lehîa zatı itibariyle sâduk olduğu yalanla itham edilmediği ve kasıtlı olarak yalan söylemediği anlaşılmaktadır. Her insan gibi ömrünün sonunda hafıza zayıflığı ve karışıklığı kitaplarının yanmasından sonra meydana gelmiştir. Ölümünden önce kendisinde her ne kadar böyle bir hafıza problemi meydana gelmişse de burada sözü edilen *ihtilatın* ıstılahi manasından çok ana nüshanın yanmış olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Bir ravi hakkında hüküm verebilmek için ilim ehlinin o kişinin durumu hakkındaki sözlerinin incelenmesi ve durumunun cerh ve tadil ölçülerine vurulması gerekmektedir. Hakkındaki yaralayıcı değerlendirmeleri alıp geri kalanları bırakmak İbn Lehîa hakkında insafsızlık olacaktır. İbnu'l-Mübârek, İbn Vehb gibi adı Abdullah olanların ondan yaptıkları rivâyet sahih olup diğerlerinin rivâyetinden daha sahihtir. el-Hâkim en-Neysâbü'rî (ö. 405/1014) “Kasıtlı olarak yalana yönelmemiştir. Kitaplarının yanmasından sonra ezberinden tahdiste bulunmuş ve hata etmiştir”⁸⁷ sözleriyle İbn Lehîa hakkında insafli bir değerlendirmede bulunmuştur. Yani iki Abdullah b. Yezîd el-Mukriî ve İbn Tabba'nın, İbn Lehîa'dan yaptıkları rivâyetlere itibar edilir. Nitekim Dârekutnî bunu ifade etmiştir.⁸⁸ Bu ravilerin rivâyetlerinin yeğlenmesinin sebebi İbn Ebî Hâtim'e ait olup ez-Zehebî tarafından aktarılmış olan şu ifadelerde mevcuttur: “Ebû Zur'a'ya “Peki ya eskilerin işittiği hadisler?” diye sorulduğunda “İlki de sonuncusu da aynıdır. İbnu'l-Mübârek ve İbn Vehb hariç. Çünkü bu ikisi onun *usûl*ünü araştırarak yazarlardı. Geri kalanlar ise *seyhten* -yani onun yazdıklarının kopyasından- alırlardı” demiştir. İbn Lehîa'nın zabtı iyi değildir. Hadisiyle ihticac edilen kimselerden değildi. Bunlar onun hakkında söylenmiş en güzel sözlerdendir.” İbn Ebî Hâtim de bunu zikretmiş ve şöyle söylemiştir: ‘Amr b. Ali el-Fellâs şöyle demiştir: “Abdullah b. Lehîa'nın kitapları yanmıştır. Bundan önce İbnu'l-Mübârek ve Abdullah b. Yezîd el-Mukri’

⁸⁴ İbn Adî, *el-Kâmil Fî Du'afâi'r-Ricâl*, c. 5, s. 238.

⁸⁵ Zehebî, *Siyeru A'Lâmi'n-Nubelâ*, c. 7, s. 125-131.

⁸⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, c. 5, 182; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl Fî Esmâi'r-Ricâl*, c. 15, s. 496.

⁸⁷ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, c. 5, s. 378; *Ref'ul-İsr'an kudâti Mısır*, c. 1, s. 195.

⁸⁸ Dârekutnî, *ed-Du'afâ Ve'l-Metrükün*, c. 2, s. 160.

gibi ondan yazmış olanların yazdıkları kitaplarının yanmasından sonra yazarlarınkinden daha sahihtir. O *za'ifu'l-hadistir*.⁸⁹

İshak b. İsâ et-Tabbâ'nın ve diğer muhaddis imamların İbn Lehîa'dan yaptıkları rivâyetlerde İbn Lehîa'nın kitabından tahdis ettiği sahih olanlara itibar edilir. Şeyh el-Mu'allimî -Abdurrahmân b. Yahyâ el-Yemânî'nin "O, geneli itibariyle sahihtir"⁹⁰ sözüyle kastettiği de budur. Ebû Zur'a yukarıda geçen "Hadisiyle ihticac edilen kimselerden değildi" sözlerini "Yani zatı itibariyle sâduk ve adildir. *Mutâbi* ve *şahid* olarak hadisine itibar edilir" ifadeleriyle bitirmiştir. İbnu'l-Fellâs da (*O za'ifu'l-hadistir*) sözlerini "Yani o sikadır, ama bazı sebeplerden dolayı hadisi zayıftır. *Mutâbi* ve *şahid* olarak hadisine itibar edilir" ifadeleriyle sona erdirmiştir. İbn Ebî Hâtim'in şu ifadeleri de bunu açıklamakta ve desteklemektedir: "Babama ve Ebû Zur'a'ya İbn Lehîa hakkında soru sordum "Onun durumu muzdaribdir. Hadisi *itibar* için yazılır." dedi. Babama "İbn Lehîa'dan rivâyet edenler İbnu'l-Mübârek, Abdullah b. Vehb gibi kimseler olsalar ihticac edilir mi?" dedim "Hayır" dedi." Kanaatimizce, İbn Lehîa'nın kitaplarının *usûl*ünden okuduklarını alan veya kitaplarının *usûl*ünü araştıranların hadisi, sahih kitapların rivâyetlerine muvafık ise, sahihtir. Bu durumda İbn Lehîa'nın hadisiyle neden ihticac edilmesin? Ama İbn Lehîa'nın hafızasından rivâyet ettiği hadislerden ya da ana nüshasından nakletmediği veya kopyalarından tahdis ettikleri ise zayıftır. İbnu's-Salâh ve el-Hatîb el-Bağdâdî de: "Mütesâhil ravilerden biri de Abdullah b. Lehîa el-Mısrî'dir. Saygın biri olmasına rağmen mütesâhil olması sebebiyle rivâyetiyle ihticac edilmemiştir"⁹¹ ifadeler de ondan nakledilen rivâyetin ancak sahih şahid veya mutabaatı ile kabul edileceğine işaret etmektedir. İshak et-Tabbâ'nın, Kütüb-i Tis'a 'da İbn Lehîa'dan naklettiği rivâyetlerin mutabaat ve şahidleri bulunduğu takdirde sahih⁹² olarak zikrettik.

1.3.2. Öğrencileri

İshak et-Tabbâ' Adana çevresindeki farklı bölgelerden gelen birçok öğrenci yetiştirmiştir. Kaynaklarda tespit edebildiğimiz kadarıyla Bağdâd, Antakya, Massisa, Ezene, Bestam, Horasân, Nişâbur, Dımaşk, Özbekistan gibi bölgelerden yirmi dokuz öğrencisi bulunmaktadır.⁹³

Mizzî, İshak et-Tabbâ'dan rivâyet edenleri şöyle sıralamaktadır: Ahmed b. Muhammed b. Hanbel; Ahmed b. Menî' b. Abdurrahmân el-Beğavî el-Bağdâdî (ö. 244/858),⁹⁴ İshak b. Behlül et-Tenûhî el-Enbârî; İsmâîl b. Ebî'l-Hâris Esed b. Şâhîn el-Bağdâdî (ö. 258/872),⁹⁵ İsmâîl b. el-Mutevekkil el-Hımsî (ö. 251/865 veya 260/874),⁹⁶ el-Hâris b. Muhammed b. Ebî Üsame et-Temimî (ö. ?); el-Hasen b. Alî b. Muhammed el-Huzelî el-Hallâl el-Hulvânî er-Rayhânî el-Hımsî, (ö. 242/856),⁹⁷ el-Hasen b. Ali el-Bezzâr (ö. ?); el-Huseyn b. İsâ b. Hamrân et-Tâî el-Horasânî ed-Dâmegânî (ö. 247/861),⁹⁸ Hüseyş b.

⁸⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, c. 5, s. 147-148; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, c. 7, s. 1131.

⁹⁰ Subeyhî, *en-Nuketu'l-Ciyed El-Muntehabe Min Kelâm Şeyhi'n-Nukkâd*, c. 1, s. 674.

⁹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, c. 1, s. 152; İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbni's-Salâh*, c. 1, s. 209-210.

⁹² Bkz. Oghız Sulman, "İshak b. İsâ b. Et-Tabbâ' ve Rivâyetlerinin Değerlendirmesi" (Kütüb-i Tis'a Çerçevesinde), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üni. SBE., Gaziantep 2018.

⁹³ Adana ve çevresinde yaşamış hadis âlimleri hakkında geniş bilgi için bkz: Ali Osman Ateş, "İlk Dört Asırda Adana ve Çevresinde Yaşayan Hadis Âlimleri", *Çukurova Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2002, c. 2, sayı: 1, 2002, ss. 1-48; Abdülkadir Evgin, *İlk Dönem Tarsuslu Hadis Âlimleri*, Tarsus Belediyesi Kültür Yay., Tarsus 2013.

⁹⁴ Müslim, *age*, c. 1, s. 181; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 1, s. 293, c. 2, s. 77; İbn Hibbân, *age*, c. 8, s. 22.

⁹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 2, s. 161; İbn Hibbân, *age*, c. 8, s. 105; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 7, s. 261.

⁹⁶ Nesâî, *Tesmiyetü meşâyih*, c. 1, s. 84; Mizzî, *age*, c. 3, 184. Zehebî, *el-Kâşif*, c. 1, s. 249.

⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 3, s. 21; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 8, s. 351; Bâcî, *et-Tâ'dil ve't-tecrîh*, c. 2, s. 481; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, c. 13, s. 327.

⁹⁸ Müslim, *age*, c. 1, s. 86; Nisâbü'rî, *Telhisu Târîhi Nisâbü'rî*, c. 21, s. 210; İbn Mencüye, *Ricâlu Sahîhi Müslim*, c.1, s. 117.

Esrâm b. el-Esved en-Nesâî (ö. 253/867),⁹⁹ Ebû Hayseme Zuheyir b. Harb b. Şeddâd el-Harşî (ö. 234/848),¹⁰⁰ ed-Darimî, Abdullâh b. Abdurrahmân b. el-Fadl b. Behrâm et-Temîmî (ö. 255/869),¹⁰¹ Abdullâh b. Muhammed b. Temîm el-Masîsî (ö.261-270/875-883),¹⁰² Abdullah b. Nasr el-Antakî; Abdurrahmân b. Muhammed b. Selâm b. Nâsîh Ebu'l-Kâsım el-Bağdâdî, et-Tarsûsî (ö. 231/846),¹⁰³ Abde b. Süleymân el-Mervezî, el-Masîsî, (ö. 231-140/846-854),¹⁰⁴ Alî b. Muhammed b. Alî el-Masîsî el-Kâdî (ö. 251-260/865-874),¹⁰⁵ Muhammed b. Ahmed b. Yezîd el-Ensârî; Muhammed b. İsmâîl b. 'Uleyye b. İbrâhîm b. Muksim el-Esedî ed-Dımaşkı el-Kâdî (ö. 264/878),¹⁰⁶ Muhammed b. Rafî' en-Neysâbüri; Muhammed b. Abdilmelik b. Zencuye el-Bağdâdî (ö. 258/872),¹⁰⁷ Muhammed b. Ömer b. Ebî Ömer el-Mukriî(ö. ?),¹⁰⁸ Muhammed b. Yahyâ b. Abdullah b. Hâlid b. Fâris b. Zueyb ez-Zuhlî en-Neysâbüri, (ö. 258/872),¹⁰⁹ Muhammed b. Yûsuf b. İsâ et-Tabbâ' el-Bağdâdî (ö. 276/889),¹¹⁰ Muğîre b. Abdurrahmân b. 'Avn el-Esedî, el-Harrânî (ö. 243/857),¹¹¹ Hârûn b. Abdullah b. Mervân el-Hammâl el-Bağdâdî (ö. 243/857),¹¹² Heysem b. Hâlid b. Yezîd el-Kuraşî el-Herevî el-Masîsî (ö. ?),¹¹³ Ya'kûb b. Şeybe es-Sedûsî; Yûsuf b. Sa'îd b. Muslim el-Antakî (ö. 271/884).¹¹⁴

Mizzî'nin zikretmediği İshak et-Tabbâ'dan rivâyeti olan diğer öğrencileri de şunlardır: Süleymân b. Tevbe el-Bağdâdî, en-Nehrevânî (ö. 262/876),¹¹⁵ Süleymân b. Abdilcebbâr b. Zurayk el-Hayyât el-Bağdâdî, (ö. 251-260/865-874),¹¹⁶ 'Abbâs b. Muhammed b. Hâtem b. Vâkıd el-Bağdâdî, ed-Dûrî (ö. 271/884),¹¹⁷ Ahmed b. Ezher b. Menî' en-Nisâburî, (ö. 263/877),¹¹⁸ Ebû Hayseme Zuheyir b. Muhammed b. Kumeyr b. Şûbe en-Nesâî, el-Mervezî, (ö. 258/872),¹¹⁹ Muhammed b. Râfî' b. Ebî Zeyd Sâbüir el-Kuşeyrî (ö. 245/859).¹²⁰

İbn Hanbel, Dârimî ve Züheyir b. Harb gibi müellif muhaddislerin İshak et-Tabba'dan doğrudan rivâyetleri vardır. Bunun dışında Müslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Taberânî de ders halkasına katılan öğrencileri vasıtasıyla İshak et-Tabba'nın rivâyetlerini tahrir etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde hocası İshak et-Tabbâ'dan yaklaşık tekrarlar 270 ve tekrarsız 255 rivâyet tahrir etmiştir. Bu durum İbn Hanbel'in Müsned rivâyet döneminde elimizde olmayan kayıp nüshaların muhtevası hakkında bize bilgi vermektedir.

⁹⁹ Dârekutnî, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*, c. 1, s. 222; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c.6, s. 78.

¹⁰⁰ İbn Sa'd, *age*, c. 7, s. 253; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, c. 3, s. 429; Müslim, *age*, c. 1, s. 290; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 3, s. 591.

¹⁰¹ Ebû Zur'a, *ed-Du'afâ*, c. 1, s. 111; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 6, s. 99; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 11, s. 209; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, c. 29, s. 310; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîh*, c. 10, s. 144.

¹⁰² Nesâî, *Tesmiyetu meşâyih*, c. 1, s. 90; İbni Mende el-İsfahânî, *Fethu'l-bâb fi'l-kunâ ve'l-ekâb*, c. 1, s. 272; İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8, s. 513.

¹⁰³ Nesâî, *Tesmiyetu meşâyih*, c. 1, s. 69; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 5, s. 283; İbn Hibbân, *age*, c. 8, s. 383.

¹⁰⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Muttefik ve'l-mufterik*, c. 3, s. 1566; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 6,89-90; İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8, s. 437.

¹⁰⁵ Nesâî, *Tesmiyetu meşâyih*, c.1, s. 58; İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 8, s. 477; İbn Kılıç, *İkmâlû Tehzîb*, c. 9, s. 373.

¹⁰⁶ Nesâî, *Tesmiyetu meşâyih*, c. 1, s. 58; İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. 9, s. 109; Ebû Abdurrahmân es-Sülemî, *Suâlatü's-Sülemî li'd-Dârekutnî*, c. 1, s. 275.

¹⁰⁷ Nesâî, *Tesmiyetu meşâyih*, c. 1, s. 98; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 8, s. 5; İbn Hibbân, *age*, c. 9, s. 130-131.

¹⁰⁸ İbn Hibbân, *age*, c. 7, s. 439; Mizzî, *age*, c. 16, s. 176; İbn Hacer, *Lisânu'l-mizân*, c. 7, s. 415; *Takrîbu't-tehzîb*, c. 1, s. 498.

¹⁰⁹ Müslim, *age*, c. 1, s. 510; İbn Hibbân, *age*, c. 9, s. 115; İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, c. 1, s. 318.

¹¹⁰ İbn Hibbân, *age*, c. 9,139; es-Sülemî, *Suâlatü's-Sülemî li'd-Dârekutnî*, c.1, s.142.

¹¹¹ Nesâî, *Tesmiyetu meşâyih*, c. 1, s. 72; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 8, s. 226.

¹¹² Müslim, *age*, c. 2, s. 767; Nesâî, *Tesmiyetu meşâyih*, c. 1, s. 59; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 9, s. 92.

¹¹³ Mizzî, *age*, c. 30, s. 380; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, c. 11, s. 96.

¹¹⁴ Bkz. Mizzî, *age*, c. 2, s. 463; Nesâî, *Tesmiyetu meşâyih*, c. 1, s. 66; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 9, s. 224.

¹¹⁵ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, c. 1, s. 350; Mizzî, *age*, c. 11, s. 376; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 4, s. 104.

¹¹⁶ İbni Mende, *Fethu'l-bâb fi'l-kunâ ve'l-ekâb*, c. 1, s. 68; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 10, s. 70.

¹¹⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 6, s. 216; İbn Hibbân, *age*, c. 8, s. 513; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 14, s. 30.

¹¹⁸ Ebû Zur'a, *ed-Du'afâ*, c. 1, 85; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 2,41; İbn Hibbân, *age*, c. 8, s. 43; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 5, s. 66; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, c. 71, s. 26.

¹¹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 3, s. 591; İbn Hibbân, *age*, c. 8,257; Dârekutnî, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*, c. 4, s. 1877; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 9, s. 511.

¹²⁰ Nesâî, *Tesmiyetu meşâyih*, c. 1, s. 49; Ebû Zur'a, *ed-Du'afâ*, c. 1, s. 130, c. 3, s. 928; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 7, s. 254.

1.4. RESMÎ GÖREVİ

İshak et-Tabbâ', kardeşleri Muhammed ve Yûsuf'la Adana'ya 176/792 yılında murabıt olarak atandı. O, vefat ettiği 215/830 yılına kadar otuz dokuz yıl Adana'da yaşamıştır. Adana'da murabıtlık görevi yanında hadis dersleri vermiştir.¹²¹

Ebû Nu'mân el-Antâkî (ö. ?) ve daha başkaları Ezene'nin hicri 141 veya 142 senesinde kurulduğunu söylerler. Horasanlı askerler Yahyâ b. el-Becelî (ö. 173/798'den sonra) ve Şam'lı askerler İbn Mâlik b. Edhem el-Bâhilî (ö. ?) ile birlikte Ezene'de karargâh kurmuşlardır. Her iki orduya Salih b. Ali (ö. ?) komuta etmiştir. el-Mehdî oğlu Hârûn Reşid'i hicri 165 senesinde gelindiğinde Şam topraklarına doğru savaşa gönderdi... Mîsîs şehrini ve camisini restore etti. Şehrin erzakını arttırdı, halkını güçlendirdi ve Seyhan Nehri üzerindeki Ezene Köprüsü yanına bir saray inşa etti... Daha sonra hicri 194 yılına gelindiğinde Ebû Süleym Ferec el-Hâdim (ö. ?) Ezene'nin inşasını sağlam ve korunaklı hale getirdi. Horasan halkından ve daha başka bölgelerden insanlara daha fazla gelir vaadiyle ve Muhammed b. er-Raşîd'in (ö. 232/847) emriyle oraya gelmeleri teşvik edildi. Bu arada Ebû Süleym Ferec el-Hâdim Seyhan sarayını da restore etmiştir. Zirâ bazı kişiler bu konuda şöyle demektedir: "Harun Reşîd'in Süğûr /Avâsım bölgesine tayin ettiği Tarsus ve Aynuzarb'ı imar eden Ebû Süleym Ferec el-Hadim et-Türkî, Adana'yı 194/809 yılında tekrar imar etti ve kalesini kuvvetlendirdi. Daha sonrada Muhammedu'l-Emin b. Reşid emriyle, Horasanlı insanları Adana'da görevlendirildi."¹²² Bu durumda henüz erken dönemde Müslüman Türklerin bu ölgeye yerleştikleri anlaşılmaktadır. Tabbâ' kardeşlerin de bu veriden hareketle Horasan kökenli oldukları söylenebilir.

Abbasî devletinin sünnetin yaygınlaştırılmasında verdiği destek sayesinde âlimler, ilmî faaliyetlerinde huzurlu ve rahat bir ortam bulmuştur. Abdullah İbnu'l-Mübârek¹²³ ve İshak et-Tabbâ' kardeşler gibi âlimlerin çalışmaları ile İslâm kültür ve medeniyetinin bu bölgede hâkim kılındığı söylenebilir. İshak et-Tabbâ' kardeşler, uzun süre Adana merkezli, Tarsus, Mîsîs ve çevresinde hadis ilmini yaymışlardır. Hadis ilminin rivâyet döneminde yaşayan İshak et-Tabbâ'ya Adana'da birçok muhaddis uğrayıp kendisinden ilim almıştır.¹²⁴

1.5. ESERİ

Rical kitaplarında İshak et-Tabbâ'ın İmâm Malik'in "Muvatta" adlı kitabının ravisi olduğu ifade edilir. Fakat maalesef söz konusu Muvatta nüshası günümüze ya ulaşmamıştır ya da kayıptır. Bu nüshaya ait hadislerin Kütübü Tîsâ'da rivâyet edilenleri üzerine bir yüksek lisans tezi çalışması yapılmıştır.¹²⁵

2.HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Ahmed b. Hanbel, İshak b. İsâ İshak et-Tabbâ' hakkında Mâlik b. Enes'in rivâyetlerini en iyi bilen ve onun en önemli öğrencisidir demektedir.¹²⁶ Buhârî, İshak et-Tabbâ'ın *meşhûru'l-hadis* olduğunu

¹²¹ Hatib el-Bağdâdî, *Tarihi Bağdad*, c. 4, s. 312; es -Sem'ânî, *el-Ensâb*, s. 9, s. 30; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, c. 1, s. 403.

¹²² el-Belâzûrî, *Futûhu'l-buldân*, c. 1, s. 169.

¹²³ Abdullah b. Mubarek'in bölgedeki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için. Bkz: Muhammed Yılmaz, "Tarsus'a Gelen İlk Türk Hadis Âlimi Abdullah b. el-Mübârek", *Çukurova Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2011, c. 11, sayı: 1, s. 2-15.

¹²⁴ Bkz. Recep Tuzcu, "Adanalı Muhammed b. İsâ b. Necîh et-Tabbâ' ve Hadis İlmindeki Yeri", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2013, c. 24, sayı: 1, s. 9.

¹²⁵ Bkz. Oğuz Sulman, "İshak b. İsâ b. et-Tabbâ' ve Rivâyetlerinin Değerlendirmesi (Kütübü Tîsâ Çerçevesinde)", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Ü. SBE., Gaziantep 2018.

¹²⁶ Mâlik b. Enes, *age.*, c. 1, s. 53 (naşir A'zamî'nin girişi).

söylemiştir.¹²⁷ Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakât* adlı eserde İshak b. Tabba'ı Bağdat'lı olup Medine'de yaşayan muhaddis ve fakihler arasında zikreder.¹²⁸

Buhârî ve Müslim onun rivâyetlerini tahrir etmiş¹²⁹, İbn Hibân kendisini *Sikat*'ına almış¹³⁰, Veliyyüddîn el-İrâkî¹³¹ ve Dârekutnî onu tabiin ve sonrasındaki sika raviler arasında zikretmiştir.¹³² Sâlih b. Muhammed ise onun ravi olarak: hadiste, "*Leyse bihi be'sun*" "Zararı yok, rivâyetleri nakledilebilir, sâduk" olduğunu haber vermektedir.¹³³ Ebû Hâtim (ö. 327/938)'e göre Muhammed et-Tabbâ' abisi İshak et-Tabbâ'dan daha üstündür.¹³⁴ el-Hakim en-Neysâburî, onun müdellis olmadığını üçüncü tabakadan Bağdatlı bir ravi olduğunu haber vermektedir.¹³⁵ Yahya b. Main: "İshak et-Tabba'nın Mu'allâ b. Mansûr'la İmam Mâlik'in rivâyetlerinde ihtilafında söz Mu'allâ'nındır. Çünkü Muallâ ondan daha sebtir demektir.¹³⁶ Ebû Ya'lâ el-Kazvinî, İshak et-Tabbâ' ve kardeşi hakkında hadis âlimlerinin ittifakıyla sika ve İmam Mâlik'in öğrencisi olduklarını ifade ettiklerini bildirmektedir.¹³⁷ İbn Hacer ve Zehebî de ona sika demekte ve Abdürrezzâk'ın tabakasından bir ravi olarak yer vermektedir.¹³⁸ Bu verilerden hareketle İshak et-Tabba'ın sika ve bilinen, güvenilen bir muhaddis olduğunu söyleyebiliriz.

İshak et-Tabbâ' sika bir ravi olsa da, münekkid muhaddislerin onun naklettiği bazı rivâyetlerin iletli olduğuna dair tenkitleri vardır. Ebû Hâtim'in sâduk ifadesi, aslında İshak et-Tabbâ'ın hıfızasına dair bu tenkittir. Ancak bu İshak et-Tabbâ'ın sikahlığını ortadan kaldıramaz. Müteşeddid münekkid Ahmed b. Hanbel ve eser sahibi Darîmî ve Züheyr b. Harb gibi birçok muhaddis öğrencileri doğrudan; Müslim, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce gibi âlimler de öğrencileri vasıtasıyla İshak et-Tabba'ın hadislerini tahrir etmişlerdir.¹³⁹ Sonuç olarak İshak et-Tabbâ'dan daha sikaların olması, onun sika olması ve hadis ilmindeki yerinden bir şey kaybettirmez.

İshak et-Tabbâ'ın hadislerin rivâyetinde ve anlaşılmasında muhaddislerin usûlünü takip ettiği görülür. Hadislerin Allah rızası için öğrenilmesi, başka bir gaye güdülmemesi onun hedefidir. Bu konuda Süleyman b. Abdulcebbâr (ö. 251/865 veya ö. 260/874) İshak et-Tabbâ' vasıtasıyla Hammâd b. Seleme'nin (ö. 167/783) şöyle dediğini nakletmektedir: "Allah'tan başkası için hadis talebinde bulunan kimse Allah'ın kurduğu tuzağa maruz kalır."¹⁴⁰

İshak b. Behlûl, İshak et-Tabbâ'dan Süfyân b. Uyeyne'nin (ö. 198/814) şöyle dediğini nakleder: "Âlimler üç gruptur. Allah'ı bilen, ilmi bilen; Allah'ı bilen, ilmi bilmeyen; ilmi bilen, Allah'ı bilmeyen." İbn Behlûl, İshak et-Tabbâ'a "Benim bunu anlamamı sağla. Onu bana açıkla" dedim. İshak et-Tabbâ', bana şunları söyledi: "Allah'ı bilen, ilmi bilen; Hammâd b. Seleme'dir. Allah'ı bilen,

¹²⁷ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebir*, c. 1, s. 399; Bedrüddin el-Aynî, *age.*, c. 1, s. 52.

¹²⁸ İbn Sa'd, *age.*, c. 7, s. 143.

¹²⁹ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebir*, c. 1, s. 399; Bedrüddin el-Aynî, *age.*, c. 1, s. 52.

¹³⁰ İbn Hibân, *age.*, c. 8, s. 114.

¹³¹ Veliyyüddîn el-İrâkî, *el-Mudellisân*, c. 1, s. 111.

¹³² Dârekutnî, *Zikru esmâ'i't-tâbi'in*, c. 2, s. 27; el-Hâkim, *Tesmiyetü men*, c. 1, s. 70; *Marifetu ulumi'l-hadis*, c. 1, s. 111; İbn Mencüyeh, *Ricâlu Sahih-i Müslim*, c. 1, s. 52.

¹³³ Hatib el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, c. 7, s. 345.

¹³⁴ İbn Ebî Hâtim, *age.*, c. 2, s. 231; a.g.e., c. 8, s. 38; Zehebî, *Siyer*, c. 8, s. 439.

¹³⁵ Dârekutnî, *Zikru esmâ'i't-tâbi'in ve men ba'dehum*, c. 2, s. 27; Neysâburî, *Tesmiyetü men ahraçe lehumu'l-Buhârî ve Müslim*, c.1, s. 70; *Marifetu ulumi'l-hadis*, c. 1, s. 111; İbn Mencüyeh, *age.*, c. 1, s. 52.

¹³⁶ Zehebî, *Siyer*, c. 19, s. 351; Abdulkâdir el-Haneî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, c. 2, s. 178.

¹³⁷ Kâzvinî, *el-İşâd fi ma'rifeti 'ulemâ'i'l-hadis*, c. 1, s. 244; İbnü'l-Adîm, *Buğyetu't-talib fi Târihi Haleb*, c. 3, s. 1494; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, c.1, s. 102.

¹³⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, c. 1, s. 238; *Târihu'l-İslâm*, c. 4, s. 342.

¹³⁹ Safedî, *el-Vâfi*, c. 8, s. 273; Moğoltay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl fi esmâ'i'l-ricâl*, c. 2, s. 107.

¹⁴⁰ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-evliyâ*, c. 6, s. 251; Hatib el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, c. 1, s. 84; İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, c. 1, s. 245; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb*, c.1, s. 24; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, c. 7, s. 266; Zehebî, *Târih*, c. 4, s. 342; *Tezkiratu'l-huffâz*, c. 1, s. 151; *Siyer*, c. 13, s. 496.

ilmi bilmeyen; Ebu'l-Hâc el-‘Âbid gibileridir. İlmi bilen, Allah'ı bilmeyen de Ebû Yûsuf ve hocasıdır” dedi.¹⁴¹

İshak et-Tabbâ'nın döneminde ilimle kastedilen şey hadis ilmidir. Ebû Hanife ve arkadaşlarının ilmi terkederek akli esas alarak Allah'ın koyduğu emir ve yasakları tanımadıkları yönünde eleştirildiği görülür. Bu yaklaşımını sünnete ittiba konusunda nakillerden de anlamak mümkündür. Bu açıdan hadisin makası ve bağlamı esas olan yaklaşımla tevile veya yoruma karşıdır. Bu lafızcı yaklaşımın Ahmed b. Hanbel ve Şafî de kökleştiği ve günümüzde selefi söyleme temel oluşturduğu söylenebilir.

2.1. HADİS ÖĞRETİMİNE DAİR GÖRÜŞLERİ

İbn Tabba'nın eğitim anlayışı, selefi olan hocaları ile aynı doğrultudadır. Yani Allah rızası için ilim öğrenilmeli ve öğretilmeli, başka bir gaye güdülmemelidir. O, sema metodunu kıraat metoduna tercih etmekte, ravinin rivâyet tahammülünde hocasından sema yöntemiyle alması gerektiğini dile getirmektedir.

İbnü't-Tabbâ, Hammâd b. Seleme'nin (ö. 167/783) şöyle dediğini nakleder: “Allah'tan başkası için hadis talebinde bulunan kimse Allah'ın kurduğu tuzağa maruz kalır.”¹⁴² Ayrıca İshak et-Tabbâ, Süfyân b. ‘Uyeyne'den yukarıda zikrettiğimiz üzere âlimleri üç gruba ayırmaktadır.¹⁴³ İshak et-Tabbâ âlimlerin had cezaları ve ferâiz gibi bilgilerin yanı sıra, Allah korkusuna da sahip olmaları gerektiğine dikkat çekmiştir. Yukarıdaki açıklaması şu âyetinin tefsiri gibidir: “Kulları içinde Allah'tan, ilim sahibi olanlar hakkıyla haşyet duyarlar.”¹⁴⁴

İshak et-Tabbâ, muhaddisin sema kıraat metoduna tercih eden kişiden rivâyet etmesi konusunda şöyle demektedir: “Kendisine (hadis) okunurken Mâlik'in uyukladığını gördükten sonra, *kırâat* yöntemini değersiz bir yöntem saydım.”¹⁴⁵ Öğrencinin hocasından sema ile imla meclislerine katılmasının önemine dikkat çekmektedir. el-Mervezî şöyle demiştir: “Yahyâ b. Yahyâ'dan da buna yakın bir şey rivâyet edilmiştir.”¹⁴⁶

Bu bir şeye delalet edecekse eğer, İshak et-Tabbâ'nın nazarında hadis tahammülünün şartlarına delalet eder. Yani hadisin kişiye imlâ ettirilmesi, kişinin onu dinlemek ve okumakla beraber, hocası olan muhaddisin lafzından yazması en tercih edilen eda yöntemidir.

2.2. SÜNNETE VE HADİSE YAKLAŞIMI

Sünnete ittiba konusunda da hocası Mâlik b. Enes'in yaklaşımını benimsemiştir. İshak et-Tabba, sabit olan sünnet ve hadis varken rey ile görüş bildirilmesine yani Ehl-i Rey'e karşıdır. Bu yaklaşımın hadis ehlinin anlayışı olduğu bilinen bir husuttur.

Mâlik b. Enes ve öğrencilerinin sünnete ittiba konusunda tutumlarını İshak et-Tabbâ'dan aktarılan şu bilgiler ortaya koymaktadır:

“Bir adam Mâlik'e geldi ve bir mesele hakkında soru sordu. Bunun üzerine Mâlik, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu, dedi. Adam, Malik'e “Eğer öyleyse, senin görüşün nedir?” dedi. Mâlik ona şu âyeti okudu:

¹⁴¹ İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ*, c. 3, s. 40; Zehebî, *Mizân*, c. 1, s. 592.

¹⁴² Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-evliyâ*, c. 6, s. 251; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmiu*, c.1, s. 84; İbnu's-Salâh, *age*, c. 1, 245; en-Nevevî, *el-Mecmû'*, c. 1, s. 24; Mizzi, *age*, c. 7, s. 266; Zehebî, *Târîh*, c. 4, s. 342; *Tezkiratu'l-huffâz*, c. 1, s. 151; *Siyer*, c. 13, s. 496.

¹⁴³ İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ*, c. 3, s. 40; Zehebî, *Mizân*, c. 1, s. 592.

¹⁴⁴ Fâtır, 35/28.

¹⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, c. 1, s. 272; İbnu's-Salâh, *age*, c. 1, 132; Bedrüddin Zerkeşî, *en-Nuket*, c. 3, s. 372.

¹⁴⁶ Sem'ânî, *Edebu'l-ımlâ*, c.1, s. 8.

“...*Bu sebeple, onun emrine aykırı davrananlar, başlarına bir belâ gelmesinden veya kendilerine çok elemli bir azap isabet etmesinden sakınırlar.*”¹⁴⁷ İshak et-Tabbâ‘ hocası İmam Mâlik’in din konusunda kendisi ile tartışan kişiyi ayıpladığını ve şöyle dediğini aktarır: “Cedelicilerden biri geldiğinde; bizi Hz. Peygamber (s.a.v.)’e Cebrail (a.s.)’in getirdiği vahiy ile tartışmak durumunda bırakırdı.”¹⁴⁸

Bu konuda İshak et-Tabba‘ diğer hocası Hammad b. Zeyd’den nakille Eyyub, İbn Müleyke, Hz. Aîşe’nin şöyle dediğini nakletti: Hz. Peygamber (s.a.v.) “Sana Kitab’ı indiren O’dur. Onun (Kur’an’ın) bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab’ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihdir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler. Hâlbuki Onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek pâyeye erişenler ise: Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır, derler. (Bu inceliği) ancak akl-ı selim sahipleri düşünüp anlar”¹⁴⁹ âyetini okudu ve şöyle dediğini işittim: “Kur’an hakkında münakaşa edenlerden Allah yüz çevirmiştir. Onlardan sakının.”¹⁵⁰ İshak et-Tabbâ‘ Leys b. Sa’d, Yezîd b. Ebî Habîb, Bükeyr b. Abdullah el-Eşec, isnadıyla Ömer (ra)’ın şöyle dediğini nakletmektedir: “Kur’an’ın müteşâbihi ile sizinle mücadele edecek bir topluluk gelecektir. Onlarla sünnetle mücadele edin. Sünen ashabı Allah’ın kitabını en iyi bilenlerdir.”¹⁵¹ İshak et-Tabbâ‘, Muhammed b. Ebî Adî, İbn Avn vastasıyla İbn Sirin’in şöyle dediğine yer vermektedir: “Asâr üzere yaşayan kişi (doğru) yoldadır.”¹⁵²

İbn Tabba‘ daha sonra fikhî küllî kaide olarak ifade edilecek olan *mevrîdi nasta içtihadı mesağ* yoktur ilkesine işaret etmektedir. Aynı anlayışın yaşadığı dönemde yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda aynı dönemde Tarsus’ta uzun süre sünnet ve hadisin yaşam tarzı olmasına katkı veren Abdullah b. el-Mübârek’e ait: “Kendisine dayanacağınız asıl şey, bu eser (hadis) olsun. Re’ye dair bilgilerden ise sizin için hadisi açıklayıcı olan kısımları alın”¹⁵³ ifadeleri bu bu yaklaşıma işaret etmektedir.

Hadis ehlinin, Ebû Hanife ve öğrencilerini eleştirisinde aklı esas alan Mu’tezilî âlimlerin amelde Ebû Hanife’ye tâbi olmalarının etkisi de göz ardı edilmemelidir. Çünkü yönetimde olan Mu’tezilî âlimlerin mihne olaylarında Halku’l Kur’an meselesinde fikirlerini kabul etmedikleri için hadis ehline hasmane tutumu hadis ehlini bu yola sevk etmiş ve rey ekolüne karşı isnad merkezli müsned türü edebiyatın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Çünkü Ahmed b. Hanbel’in Müsned’i bu dönemde yazılmıştır. Ebû Hanife ve Mâlik b. Enes’in beldelerinde bilinen uygulamayı, sabit sünneti esas alarak rivâyetleri değerlendirmek yerine; Şafî ve Ahmed b. Hanbel döneminde müsned rivâyetle sünnetin tespit edilmesi esas alınmıştır. Ehl-i Sünnet akaidi de bu müsned rivâyetlere dayanarak alınmıştır. Bu yaklaşım hadis ehli arasında önce müsned türünü, daha sonrada bab başlıklarında görüşlerini belirttikleri sahih ve sünen edebiyatını doğurmuştur. Çünkü Hadis Edebiyatında bu türler ve şerhler incelendiğinde Mu’tezile yanında Ebû Hanife ve ashabına da eleştiriler yöneltilmiştir. Bu iki farklı usûl ve bakış açısı sonraki tartışmaların başlangıç noktasını teşkil etmektedir. İmam Muhammed’in İmam Mâlik’e, Şafî’nin hem hocası Mâlik’e ve Ebû Hanife öğrencilerine yönelttiği eleştirileri bu bağlamda görebiliriz. İbn Ebî Şeybe ve Buharî’nin “Bazı İnsanlar” şeklinde isim vermeden Ebû Hanife’yi eleştirdiği görülür.¹⁵⁴ İhtilafu’l Hadis ilmi zamanla hilaf ilmini ve cedeli doğurmuştur. Hadislerin anlaşılmasında ve

¹⁴⁷ Nur, 24/63. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, c. 1, s. 379.

¹⁴⁸ Bkz. İbn Batta el-‘Ukberî, *el-İbâne*, c. 2, s. 93.

¹⁴⁹ Âl-i İmrân 3/7.

¹⁵⁰ Bkz. İbn Batta el-‘Ukberî, *age*, c. 2, s. 310.

¹⁵¹ İbn Batta el-‘Ukberî, *age*, c. 2, s. 610.

¹⁵² Bkz. İbn Batta el-‘Ukberî, *el-İbâne’l-kubrâ*, c. 1, s. 256.

¹⁵³ İbn Abdilber, *Câmi’*, c. 2, s. 1050. (Hn:2023); Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, c. 2, s. 346.

¹⁵⁴ Bkz. A. Şahyar, *İbn Ebî Şeybe’nin Ebû Hanife’ye Yöneltilen Eleştiriler*; T. Bakan, “Buharî’nin “Vekale Bağdunnas” Şeklinde Yöneltilen Eleştiriler.

farklı tariklerin tahlilinde hadis ehlinin kullandığı cerh tadil isnada ve tarik farklılıklarında iç tahlil yanında rey ehlinde kullandığı Kur'an, sabit sünnet, tarihi veriler gibi asıllara arz ederek rivâyetin metnin değerlendirilmesi önemlidir. Her iki yöntemin kullanılması daha doğru ve elzem olandır.

İmam Mâlik, Hz. Peygamber'e ait söz sabit ise; rey ile tartışmayı ayıplamakta ve adeta şunları söylemektedir: Herhangi bir muhaddisin veya fakihin sahih ve sarih olan hadise salt reye dayalı olarak muhalefet etmesi mümkün değildir. Kendi reyini vahiy veya Rasûlü'nün sünneti önüne geçirecek bu şekilde davranamaz. İshak et-Tabbâ'da İmam Mâlik'in sünnete ittibadaki bu tutumunu benimsemiştir.¹⁵⁵

İshak et-Tabbâ'nın sahabenin asarı ve uygulamaları konusunda da aynı tutumu sergilediği görülmektedir. Abdullah, babası İbn Hanbel'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Bize İshak et-Tabbâ şöyle dedi: 'Mâlik b. Enes'i bıyıkları uzun görmüştüm. Bunun sebebini ona sordum'. O şöyle dedi: 'Zeyd b. Eslem'in (ö. 136/753) bana 'Âmir b. Abdullah b. ez-Zübeyr'den (ö. 121/739) tahdis ettiğine göre: 'Ömer b. el-Hattâb kızdığı zaman bıyığını bükerek ve ovalardı.'" ¹⁵⁶ Bu sebeple Tahâvî ve İbn Hacer hangi durumda bıyıkların uzatılabileceği konusunda görüş bildirmektedirler.¹⁵⁷ İbn Tabb'a'nın hocası İmam Mâlik'in sahabe tatbikatına verdiği öneme bu örnek işaret etmektedir.

İshak Tabbâ, Mâlik b. Enes'e bazı Medinelilerin ruhsat tanıdığı şarkı söylemek ve dinlemek hakkında soru sordum. O, "Bizde onu ancak fâsıklar yapar" dedi.¹⁵⁸ İmam Mâlik'in verdiği cevap günümüzde birçok kimsenin dilinde dolaşmaktadır. Buna karşılık makasıdı esas alan İbn Hazm el-Kurtubî (ö. 456/1064) bu konuda görüşünde şunu ifade eder: "Şarkı dinlemekle Allah'a karşı günah işleme niyeti olan kimse fâsıktır. Kaldı ki şarkı dışındaki herşey de böyledir. Allah'a itaat için kuvvet kazanmak ve nefsinde iyiliğe yönelik bir dinçlik oluşturmak için şarkı dinleyerek kendini dinlendirmeyi hedefliyorsa, bu durumda yapmış olduğu bu fiil de haktır. Allah'a itaat veya günahı hedeflemeyen kimsenin şarkı dinlemesi ise lağv (faydası da zararı da olmayan işler) kabilinden olup af kapsamındadır. Tıpkı insanın gezinti için bahçeye çıkmasına, etrafı seyretmek için evinin kapısında oturmasına, elbisesini laciverte, yeşile veya bir başka renge boyamasına, bacağına uzatmasına, toplamasına ve diğer fiillerine benzer. Böylelikle -Allah'a hamd olsun ki- onların ileri sürdükleri şeyler (fâsık olma şüphesi) kesin olarak bâtıl olmuştur."¹⁵⁹

Sonuçta İshak et-Tabb'a İmam Mâlik'ten sadece ilim değil sünnete ittiba açısından toplumsal problemleri de sorgulayan bir zihni yapıya sahip olduğu görülür. Bununla birlikte döneminde akli esas alan rey ehline (Hanefi fakihlere) mesafeli ve hocası İmam Mâlik'in de esas aldığı Medine'deki sabit olan uygulamayı; Sünneti takip ettiğini söyleyebiliriz.

2.3. RİVÂYET TAHRİCİ VE DEĞERLENDİRMESİ

İbnu't-Tabbâ cerh-ta'dîl ve metin tahlillerindeki görüşlerini genellikle hocalarına nispet etmektedir. Şüphesiz bu konuda yukarıda belirttiğimiz gibi Mâlik b. Enes ve Hammad b. Zey'den nakilleri yine öne

¹⁵⁵ İbn Batta el-'Ukberî, *age*, c. 2, s. 507, (Hn: 582).

¹⁵⁶ Bu isnadda yer alan raviler sikadır. Ancak 'Âmir b. Abdullah b. ez-Zubeyr, Hz. Ömer'e yetişmemiştir. Dolayısıyla isnadda kopukluk (inkitâ') bulunmaktadır. Hadisi et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*'de bu senedle rivâyet etmiştir. İbn Sa'd, kopukluk olmaksızın sahih isnadla tahrir etmiş ve "Bize Ma'an b. İsa'nın haber verdiği göre şöyle demiştir" deyip hadisi zikretmiştir. Bkz. İbn Sa'd, *age*, c. 3, s. 248; el-Belâzürî, *Cumel min ensâb'l-eşraf*, c. 10, s. 405; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetu's-sahâbe*, c. 1, s. 45, (Hn: 171)

¹⁵⁷ et-Tahâvî de şöyle demiştir: Mâlik'in, Ömer'in öfkeleniği zaman bıyıklarını bükmesi konusunda ileri sürdüğü delille ilgili olarak; birçok kimsenin de yaptığı gibi Ömer'in bükülebilecek uzunluğa gelinceye kadar bıyıklarını bırakması sonra tıraş etmesi mümkündür. Hafız İbn Hacer şunları dile getirmiştir: Bu Mâlik'in bıyıklarını uzattığını göstermektedir. Takiyyuddîn İbn Dakîk el-'İyd, Hanefilerden birinin savaşta iken düşmanı korkutmak maksadıyla bıyıklarını bırakmakta bir sakınca bulunmadığını söylediğini aktarmıştır. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, c. 1, s. 428; Tahâvî, *Muhtasar*, c. 4, s. 384.

¹⁵⁸ İbn Hanbel, *el-Tel*, c. 2, s. 70; İbnu'l-Hâc el-Abderî el-Fâsî, *el-Medhal*, c. 3, s. 101; Zehebî, *Târîh*, c. 4, s. 719; İbn-i Kayyum el-Cevziyye, *İğasetu'l-lehfân*, c. 1, s. 4; İbn Receb el-Hanbelî, *Fethu'l-Bâri*, c. 8, s. 435.

¹⁵⁹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, c. 7, s. 567.

çıkılmaktadır. Bu durum onun hadislerin tahrir ve değerlendirmesinde hocalarından etkilendiğini gösteren bir husustur.

İbn Ebî Hâtim, İshak et-Tabbâ'nın ravilerin cerh ta'dil durumu hakkında araştırmasına şu nakille yer vermektedir:

“Hammâd b. Zeyd'in bize tahdis ettiğine göre şöyle demiştir: Zeyd b. Eslem (ö. 136/753) hayatta iken Medine'ye geldim. Ubeydullah b. Ömer'i (ö. 147/764) sordum. 'İnsanlardan bazıları onu tenkit ediyor' dedim. Bunun üzerine Hammad bana 'Onda bir beis görmüyorum. Yalnız Kur'an'ı kendi reyleriyle tefsir ediyor.' dedi.”¹⁶⁰

Toplumda farklı bakış açısı sahiplerinin İshak et-Tabbâ döneminde tenkide uğradığı ve özelde rey ile tevîl ve yoruma karşı duruşun oluştuğunu söylemek mümkündür.

İshak et-Tabbâ'nın tahrir ettiği hadisleri anlamak için hocasına garibü'l-hadis olan bazı kelimeleri sorduğunu görmekteyiz. İshak et-Tabbâ bir rivâyette şöyle söylemektedir: “Bize Mâlik b. Enes'in tahdis ettiğine göre: Bana İbn Şihâb'ın Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd'dan (ö. 94/713) tahdis ettiğine göre İbn Abbâs (ö. 68/687) ona şöyle haber vermiştir. Zilhicce ayının akabinde Medine'ye geldiğimizde¹⁶¹ -ki cuma günüydü- *sakkete'l-a'mâ* gibi gitmekte acele ettim. “Sakkete'l-a'mâ nedir?” dedim.¹⁶² İmam Mâlik: “Hangi vakitte çıkıp gittiğine aldırış etmez. Sıcağı, soğuğu ve benzeri şeyleri bilmez” dedi. İmam Mâlik hadise devam etti ve şu sözlere geldi: “Ensardan biri 'Ben ensarın *cuzeyluha'l-muhakke*¹⁶³ ve *uzeykuha'l-muracceb*¹⁶⁴'im dedi. Ey Kureyş topluluğu! Sizden bir emir olsun, bizden bir emir olsun' dedi...” İshak et-Tabbâ, “Mâlik'e “Ben *cuzeyluha'l-muhakke* ve *uzeykuha'l-muracceb*'im sözlerinin anlamı nedir?” dedim. “Sanki ben *dâhiyetuhâ*¹⁶⁵'yım diyor” dedi”¹⁶⁶

Bu durum, İshak b. İsa et-Tabbâ hadislerin sema'ı yanında hocasından garibü'l-hadis olan kelimeleri de sorduğu araştırma yöntemi ile rivâyetleri müzakere ederek aldığı işaret etmektedir.

İshak b. İsa et-Tabbâ'a göre: “Cerîr b. Hâzim'in Sâbit'ten, onun da Enes'ten rivâyetine göre Enes Rasûlullah (s.a.v)'in: “Namaz için kamet getirildiğinde beni görünceye dek ayağa kalkmayın!” dedi.¹⁶⁷ Ben sonra Hammad b. Zeyd'e geldim ve rivâyeti ona sorduğumda o bana şöyle dedi: “Ebu'n-Nadr (Cerîr b. Hâzim) vehmetmiş. Biz Sabit el-Bünânî'nin ilim meclisinde Haccâc b. Ebî Osman'la birlikteydik. Haccâc es-Savvaf, Yahya b. Ebî Kesîr, Abdullah b. Katade, babası Katade vasıtasıyla Hz. Peygamber'den: ...” bu rivâyeti nakletti dedi.¹⁶⁸ İsnadlara yönelik araştırmalarına dair ikinci örnekte şudur. İshak et-Tabbâ: “Mâlik b. Enes'e: 'İbn Ömer'in Nâfi'e: İkrime'nin Abdullah b. Abbâs adına yalan söylediği gibi sen de benim adıma yalan söyleme” şeklindeki sözü sana ulaştı mı?” diye sordum. Mâlik: “Hayır, ancak Saîd b. el-Müseyyeb'in hizmetçisi Bürd'e bu şekilde söylediği bana ulaştı” dedi.¹⁶⁹

¹⁶⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. 3, s. 555.

¹⁶¹ Anlatan Abdurrahman b. Avf'tır.

¹⁶² İbn Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 449 (Hn: 391).

¹⁶³ Uyuz hastalığına yakalanmış devenin sürtünerek şifa bulduğu ağaç kökü anlamındadır.

¹⁶⁴ Hurma ağacından sarkan büyük salkımı korumak için konulan destek anlamına gelir.

¹⁶⁵ Ben Ensar'ın dâhilerindenim anlamındadır.

¹⁶⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 449 (Hn: 391); Buhârî, *Sahih*, c. 8, s. 167-168.

¹⁶⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 37, s. 218, (Hn:22533); 37/274. (Hn:22581); c. 37, s. 278, (Hn:22587); c. 37, s. 284, (Hn:22596); c. 37, s. 301, (Hn:22613); c. 37, s. 307, (Hn:22622); c. 37, s. 314, (Hn:22633); c. 37, s. 319, (Hn:22641); c. 37, s. 324, (Hn:22649); Dârimî, *Sünen*, c. 2, s. 803, (Hn:1296), (Hn:1297); Buhârî, *Sahih*, c. 1, s. 130, (Hn:638); c. 2, s. 8, (Hn:909); Müslim, *Sahih*, c. 1, s. 422, (Hn:604); Ebû Dâvûd, *Sünen*, c. 1, s. 148, (Hn:539); Tirmizî, *Sünen*, c. 2, s. 394-95, (Hn: 517), c. 2, s. 487, (Hn: 592); Nesâî, *Sünen*, c. 2, s. 31, (Hn:687); c. 2, s. 81, (Hn: 790).

¹⁶⁸ İbn Salah, *age*, c. 1, s. 85.

¹⁶⁹ İbn 'Asâkir, *age*, c. 11, s. 108; Mizzi, *age*, c. 20, s. 280; Zehebî, *Siyer*, c. 5, s. 23; Zerkeşi, *en-Nuket*, c. 3, s. 341.

İbnu't-Tabb'ın usûle dair görüşleri, muhaddisin taşınması gereken şartlar, hadis rivâyetinde izlemesi gereken tutum, mana ile rivâyet, metin ve rical tenkidi hakkındaki görüşleri de daha sonraki kitaplarda yer almaktadır. İbn Ebî Hatim, Abdullah b. Abdurrahmân, Muhammed b. Yahyâ ve İbn Hanbel gibi öğrencileri vasıtasıyla bu görüşleri daha sonraki kaynaklara intikal etmiştir.

Hiz. Peygamber'in "Sizin üzerinize birini halife olarak bırakırsam ve ona isyan ederseniz azap olunursunuz. Fakat Huzeife size neyi anlatırsa, onu tasdik edin! Abdullah size neyi okutursa, onu okuyun!" rivâyeti konusunda Tirmizî, Abdullah (Dârimî): "İshak b. İsa'ya dedim ki: Bunun Ebû Vâil'den rivâyet edildiğini söylüyorlar" dediğimde, şu cevabı verdi: "Hayır, inşallah Zâzân'dandır." demiştir.¹⁷⁰

Bu durum, muhaddislerin İshak et-Tabbâ'a rivâyetlerin isnadı konusunda itimad ettiklerine delalet etmektedir.

İshak et-Tabbâ'ın, Hiz. Ömer'in halifeliği döneminden başlayarak tarih alanında bazı rivâyetleri bulunmaktadır. Bu konuda en fazla rivâyet ettiği kişi hocası Ebû Ma'ser ve kendisinden en çok rivâyet eden İbn Hanbel'dir. Bu nedenle Ebû Ma'ser'in tarihle ilgili bu rivâyetlerin sahibi olduğunu söylememiz mümkündür. Bu rivâyetlerin ekserisi İbn 'Asâkir'in *Târîhu Dimaşk* adlı eserinde,¹⁷¹ bir kısmı Ebû Yusuf el-Fesevî'nin *el-Ma'rife* ve *et-Târîh* adlı eserlerinde,¹⁷² el-Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'inde,¹⁷³ el-Beğavî'nin *Mu'cemu's-sahâbe*'sinde,¹⁷⁴ Ebû Nu'aym'ın *Mârifetü's-Sahâbe*'sinde¹⁷⁵ ve İbn 'Adîm'in *Buğyetu't-tâlib fi Târîhu Haleb*'inde¹⁷⁶ mezkûrdur. Önemine binaen bu rivâyetlerin yerlerine dipnotlarda işaretleyip yitirmek istiyoruz.

Kitaplarda yer alan nakillere bakıldığında İshak et-Tabbâ'ın, hadis ilimlerinde en çok etkilendiği hocalarının Mâlik b. Enes ve Hammâd b. Zeyd olduğu söylenebilir.

2.3.1. Kütüb-i Tisa'da Tahric Ettiği Hadisleri Açısından İbn et-Tabbâ'

İshak et-Tabbâ'ın en çok rivâyette bulunduğu hocaları; İmam Mâlik, Leys b. Sa'd ve Abdullah b. Lehiadır. Abdullah İbn Lehiya adil olmakla birlikte hadis âlimlerince münkerül-hadis ve ömrünün sonunda kitapları yanması sebebiyle ihtilat etmekle tenkide uğramıştır. Rivâyetlerinin bu sebeple i'tibar için yazılabileceği ifade edilmiştir.¹⁷⁷ İbn Hanbel'in hocası İshak et-Tabbâ'dan tahric ettiği iki yüz yetmiş rivâyetten iki yüz elli beşi tekrarsızdır. Dârimî, İshak et-Tabbâ'dan on ikisi müsned¹⁷⁸ ve dokuzu mevkuf¹⁷⁹ toplam yirmi bir rivâyeti doğrudan nakletmektedir. Bu durum iki müellifin onun ilim meclislerine katıldığına işaret etmektedir. Ayrıca Kütüb-i Tis'a müelliflerinden bazıları İshak Tabbâ'dan öğrencileri vasıtasıyla nakilde bulunmakatadır. Bunlar şu şekildedir. Müslim, İshak Tabbâ'ın öğrencilerinden; Muhammed b. Rafi' ve Züheyr b. Harb vasıtasıyla altı rivâyetini tahric etmektedir.¹⁸⁰ Tirmizî, İshak Tabbâ'ın öğrencileri; el-Hasen b. Ali el-Hallâl, İsa b. Ahmed ve Züheyr b.

¹⁷⁰ Tirmizî, *Sünen*, c. 5, s. 675, (Hn: 3812).

¹⁷¹ İbn 'Asâkir, *age*, c. 2, s. 100, 111, 168; c. 4, s. 271; c. 7, s. 251; c. 9, s. 25; c. 14, s. 250; c. 25, s. 122; c. 28, s. 212; c. 32, s. 283, 346; c. 38, s. 78; c. 53, s. 111; c. 57, s. 276-278, 327; c. 59, s. 148, 237, c. 62, s. 584; c. 63, s. 175, 321; c. 64, s. 392; c. 65, s. 266, 311.

¹⁷² Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, c. 1, s. 118, 144, c. 3, s. 297, 306, 324.

¹⁷³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, c. 1, s. 475.

¹⁷⁴ İbn Muhammed el-Bağavî, *Mu'cem*, c. 3, s. 311-312, c. 4, s. 367-368, (Hn: 1826).

¹⁷⁵ Ebû Nuaym el-İsbahânî, *Ma'rife*, c. 2, s. 752, (Hn: 2006), c. 3, s. 1648, (Hn: 4134).

¹⁷⁶ İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-talib*, c. 6, s. 2664.

¹⁷⁷ İbn Adiy, *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*, c. 5, s. 23; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, c. 7, s. 128; İbn Hacer, *Ta'rifü ehli't-takdîs bi-merâtibi'l-mevsûfîne bi't-tedlîs*, c. 1, s. 54.

¹⁷⁸ Dârimî, *Sünen*, c. 1, s. 94, 242, 251; c. 2, s. 131-132, 161, 186, 297, 387, 390, 415, 541, 544, 550, 559, 560 (hn. 273, 2080, 2176, 2178, 2244 ,2527, 2769, 2776, 3449, 3487, 3540).

¹⁷⁹ Dârimî, *Sünen*, (hn. 954, 1033, 2077, 3448, 3459, 3529, 3530, 3531, 3532, 3533).

¹⁸⁰ Müslim, *Sahih*, c. 2, s. 781, 1135, c. 3, s. 1632, c. 4, s. 1748, 1930, 2287 (hn. 537, 1111, 1418, 2063, 2483, 2983).

Harb vasıtasıyla üç rivâyeti tahrir etmektedir.¹⁸¹ Nesâî, İshak Tabbâ'ın öğrencileri Ali b. Muhammed b. Ali b. Ebi'l-Müdâî, Muhammed b. İsmail b. Ali, el-Muğire b. Abdirrahmân el-Harrânî ve İsâ b. Ahmed vasıtasıyla beş rivâyet tahrir etmektedir.¹⁸² İbn Mâce de, İshak Tabbâ'ın öğrencileri; Muhammed b. Ömer el-Mukriî ve el-Hasen b. Ali el-Hallâl vasıtasıyla iki rivâyeti tahrir etmektedir.¹⁸³ Züheyr b. Harb gibi musanniflerin de İshak et-Tabbâ'ın öğrencisi olduğu görülmektedir. Mustafa el-Azamî, Muvatta' ravilerden biri olarak İbnü't-Tabbâ'ın İmam Mâlik'ten altmış iki rivâyet naklettiğine işaret etmektedir.

Tablo 2. Kütüb-i Tis'a Müelliflerinin et-Tabbâ'dan Rivayet Sayıları

Müellif	Kitap	Rivâyet sayısı
İbn Hanbel	Müsned	255
Dârimî	es-Sünen	12
Müslim	es-Sahih	6
Tirmizî	es-Sünen	3
Nesâî	es-Sünen	5
İbn Mâce	es-Sünen	2

Tablo 2'de Kütüb-i Tis'a müelliflerinden Müslim, Dârimî, Tirmizî ve Nesâî'nin rivayet etmiş olması İshak b. et-Tabba'ın hadis ilminde kendisine güvenildiğini göstermektedir.

Tablo 3. İmam Ahmed b. Hanbel'in İshak et-Tabbâ'dan naklettiği rivâyetlerin Kütüb-i Tisa'da şahid ve muatabî tariklerin sayısal dağılımı

Müellif	Kitap	Rivâyet sayısı	Yüzdellik
İbn Hanbel	Müsned	255	% 100
Dârimî	es-Sünen	93	% 36.47
Buharî	Sahih	156	% 61.176
Müslim	Sahih	159	% 62.352
İbn Mâce	Sünen	139	% 54.50
Ebü Dâvûd	Sünen	153	% 60
Tirmizî	Sünen	137	% 53.72
Nesâî	Sünen	126	% 49.41

Tablo 3'te İbn Hanbel'in İshak et-Tabba'dan tahrir ettiği rivayetlerin Kütüb-i Tis'a'dan tahririnde elde edilen sonuçta, bu rivayetlerin sahih, sahih li-gayrihi, hasen, hasen li-gayrihi, hasen sahih, zayıf, münker ve mürsel rivayetlerin yer aldığı görülmektedir.

Tablo 4. Ahmed b. Hanbel'in İshak et-Tabba'dan naklettiği 255 rivayetin şahid ve mutabaatları.

Sahih	106	% 41.56
Hasen	42	% 16.47
Hasen Sahih	67	% 26.27
Sahih li-Gayrihi	13	%5.09
Hasen li-Gayrihi	5	% 1.96
Zayıf	20	% 7.84
Mürsel	1	% 0.39
Ferd ve Münker	1	%0.39
Toplam	255	

¹⁸¹ Tirmizî, *Sünen*, c. 3, s. 173; c. 4, s. 216; c. 5, s. 360, 428 (hn. 1121, 2159, 2983).

¹⁸² Nesâî, *Sünen*, c. 1, s. 73, c. 4, s. 49, 253, 407; c. 5, 93 (hn. 335, 6305, 7217, 7922, 8337).

¹⁸³ İbn Mâce, *Sünen*, c.1, s. 531, 620 (hn. 1160, 1928)

Tablo 4'de görüldüğü üzere tekrarları çıkardığımızda İshak et-Tabbâ'dan Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde naklettiği 255 rivâyetin %93.7 gibi büyük bir kısmının sıhhat derecesinde olduğu söylenebilir. Temel hadis kitaplarında rivâyetlerinin şahid ve mutabaatları ile sıhhat derecesinde olanlarının oranı zayıf rivâyeti ile mukayese edildiğinde zayıf rivâyetin yüzdelik oranı % 7.3 gibi çok düşük bir oran olduğu görülür.¹⁸⁴ Hadis âlimlerinin tenkit ederek zayıf kabul ettikleri rivâyetlerin geneli İshak et-Tabbâ'nın hocası İbn Lehia sebebiyledir. Bu tenkitlerin İbn Lehia'nın ana nüshası yanması ve onun ihtilatı sebebiyle yapıldığını söyleyebiliriz. Ancak İshak et-Tabbâ'nın İbn Lehia'dan yirmi iki rivâyeti kitapları yanmadan ve ihtilat etmeden önce tahammül etmiştir. Bu durum sözü edilen bu tenkitleri de bertaraf etmektedir. Bu açıdan İbn Lehia vasıtasıyla nakledilen yirmi iki rivâyetin de sıhhat derecesinde olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca İshak b. İsa'nın zayıf kabul edilen rivâyetlerinden birçoğu şahid ve mütabî tarihlerle sıhhat derecesine ulaşmaktadır.

İshak b. İsa et-Tabbâ'dan nakledilen rivâyetlerde hadis âlimlerinin tenkit noktalarının; ravinin zabt kusuru veya meçhul hal olması, isnadda inkıta, sâduk ravinin rivâyetinde teferrüd etmesi gibi sebeplere dayandığı söylenebilir. İshak b. İsa'dan tahrir edilen rivâyetler bir kısmı inkıta sebebiyle zayıftır. Örnek olarak Ali b. Abdullah el-Ezdi (ö. 91-100/710-719) ve Ebu'd-Derdâ' arasında Ebû Hâlid el-Bikrî zikredilmediğinden oluşan inkıta,¹⁸⁵ Ebû Kilâbe Abdullah b. Zeyd el-Basrî (ö. 104/723), Amr b. Ahtab el-Ensârî (ö. 71-80/691-699)'yi görmediği için isnadda inkıta vadır. Bazı rivâyetler ise isnadda yer alan ravilerin tenkide edilmiş olmasından dolayı zayıftır. Bunlara örnek olarak, Ervide et-Temîmî (ö. 70-80/689-699),¹⁸⁶ el-Munkedir b. Muhammed (ö. 180/796),¹⁸⁷ Şerik b. Abdullah en-Nehâf, Yezîd İbn Ebî Ziyâd (ö. 136/754),¹⁸⁸ Âsım b. Ubeydillah (ö. 132/750),¹⁸⁹ Abdullah b. Âmir b. Rabîa (ö. 85/704),¹⁹⁰ Ebû Bekr b. Abdullah İbn Ebî Meryem (ö. 156/773),¹⁹¹ Abdullah b. Muhammed b. Akîl (ö. 140/758),¹⁹² İsmâil b. Ayyaş,¹⁹³ Ebû Ma'sher Necîh b. Abdurrahmân el-Medenî, Muhammed b. Sâbit el-Abdî, Muhammed b. Sâbit el-Abdî (ö. 171-180/788-796),¹⁹⁴ Yahyâ b. Süleym el-Hezzâ' (ö. 193/809),¹⁹⁵ Râşid b. Dâvûd el-Emlûkî (ö. 113/731),¹⁹⁶ Ömer İbn Ebî Seleme b. Abdurrahmân (ö. 132/750), Abdullah b. Lehîa, Râşid,¹⁹⁷ el-Hasan b. Hâdiye (ö.?)¹⁹⁸ rivâyetleri delil alınamayacak nitelikte zayıftır. Bu rivâyetleri ve isnad değerlendirmelerin tamamını burada zikretmek makale boyutunu aşacağından sadece bir örnekle yetineceğiz.

¹⁸⁴ Sulıman, *ag. tez.*, s. 381-382.

¹⁸⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, c. 9, s. 18.

¹⁸⁶ İclî, onun hakkında sika demektir. İbn Hibbân ise onu sikatında zikretmektedir. İbn el-Barkî: Onu hali meçhul demektir. İbu'l-Arabî ise onu zayıf raviler arasında zikretmektedir. Bkz. el-İclî, *Târîhu es-Sikât*, c. 1, s. 59; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/52; Moğultay, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl Fî Esmâ'îl-Ricâl*, 2/ 36.

¹⁸⁷ İclî, onun zayıf bir ravi olduğunu söylemekte; İbn Maîn ise onun hakkında, hiçbir değeri yok, onu zararı yok ve hadiste zayıftır ifadeleri kullanmıştır.

Bkz. İclî, *Târîhu's-Sikât*, c. 2, s. 300; İbn Ebî Hayseme, *et-Târîhu'l-Kebîr*, c. 2, s. 353.

¹⁸⁸ İclî: hakkında Ondan rivâyet etmek câizdir lakin (kâne yulakkân) yani öğrencisi şeyhine, bize bunu falan rivâyet etti öğretir, bunun üzerine şeyhi de o kimsenin hadisinden kendisinden haberdar olmadan veya öğrencinin adalet hakkında hiçbir bilgisi olmadan rivâyeti alıp tahdis etmesi anlamına gelir. Ebû Zur'a ise "O, hadiste yumuşaktır Ayrıca onunla ihticac edilmez" demiştir. Bkz. İclî, *Târîhu's-sikât*, c. 1, s. 479; Ebû Zur'a, *ed-Du'afâ*, c. 3, s. 835.

¹⁸⁹ İbn Sa'd: "O, çok hadis rivâyet eden bir raviydi, ama onunla ihticac edilmez" derken, Sa'dî ise, "O, zayıftır" demekte; İclî: "Onda bir beis yoktur" demiştir. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, c. 1, s. 225; es-Sa'dî, *Ahvâlul-Ricâl*, c. 1, s. 237; İclî, *Târîhu's-sikât*, c. 1, s. 241.

¹⁹⁰ İbn Sa'd: O, sikave az hadis rivâyet eden bir raviydi. Bkz. İclî, o, Tâbii ve sikadır demiştir. Ebû Zur'a: O, sikadır üstelik resûlullah'a ulaştı. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, c. 1, s. 225; İclî, *Târîhu's-sikât*, c. 1, s. 263; Ebû Zur'a, *ed-Du'afâ*, c. 3, s. 892.

¹⁹¹ İbn Sa'd: çok hadis rivâyet eden bir raviydi ancak zayıf idi. İbn Maîn ise "Onun rivâyeti bir şey değildir." İbn Hanbel: "Onu zayıf görmektedir." Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, c. 7, s. 324; Yahyâ b. Ma'in, *Târîh İbnu Ma'in(Durî)*, c. 4, s. 437; İbn Hanbel, *el-İllet ve Ma'rifetu'r-Ricâl*, c. 3, s. 99.

¹⁹² İclî: "Sika ve demektir. İbn Maîn: "Onun hadisini zayıf görmüştür." Bkz. İclî, *Târîhu's-sikât*, c. 1, s. 217; İbn Ebî Hayseme, *et-Târîhu'l-Kebîr*, c. 3, s. 192.

¹⁹³ Ali İbnu'l-Medîni, *Su'âlât İbn Ebî Şeybe li-Âli İbni'l-Medîni*, c. 1, s. 161.

¹⁹⁴ İbn Maîn: "O, hiçbir değeri yoktur" demektir. İbn el-Medîni: "O, sâlihtir, ama kavî değildir" söylemiştir. Bkz. Yahyâ b. Ma'in, *Târîh İbnu Ma'in*, c. 4, s. 112; Ali İbnu'l-Medîni, *Su'âlât İbn Ebî Şeybe li-Âli İbni'l-Medîni*, c. 1, s. 64.

¹⁹⁵ Ömer İbn Ebî Seleme'nin hakkında İbn Sa'd: "Çok hadis rivâyet eden bir raviydi ama onun rivâyeti hüce değildir" demiştir. İbn el-Medîni ise "O, bir şey değil" demektir. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, c. 5, s. 307; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâ'îl-Ricâl*, c. 21, s. 376.

¹⁹⁶ Zayıf bir raviydi. Yahyâ b. Maîn, *Su'âlât İbnu'l-Cüneyd li Ebî Zekeriyâ*, c. 1, s. 424; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, c. 2, s. 182; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. 12, s. 441.

¹⁹⁷ Meçhul hal ve zayıftır. Bkz. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. 5, s. 288.

¹⁹⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Tâdil*, c. 30, s. 40; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, c. 2, s. 307.

İbn Hanbel, İshak b. İsa et-Tabb'a, İmam Mâlik, Zeyd b. Ebî Üneyse (ö. 125/743),¹⁹⁹ Abdülhamid b. Abdurrahmân b. Zeyd b. Hattab (ö. Hişâm'ın hilafetinde vefat etti ?),²⁰⁰ Müslim b. Yesâr el-Cühenî²⁰¹ şöyle haber verdi: "Ömer b. Hattâb'a (ö. 23/643)²⁰² "Çünkü Rabbin Âdemoğlunun sırtından zürriyetlerini aldı"²⁰³ âyeti soruldu. Ömer dedi ki: Hz. Peygamber (s.a.v.)'e bu âyet soruldu, bunun üzerine O (s.a.v.) şöyle dedi: "Allah, Âdem'i yarattı sonra onun sırtını sağ eliyle mesh etti, ondan zürriyetini çıkardı. O şöyle buyurdu: "Onları cennet için yarattım ve cennet ehlinin amelini yaparlar. Sonra tekrar Âdem'in sırtını sıvazladı ve zürriyetini çıkardı ve şöyle buyurdu: Bunları cehennem için yarattım ve onlar cehennem ehlinin amelini yaparlar. Adam dedi ki: 'Ey Allah'ın Elçisi! O zaman amelin anlamı ne?' Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle cevap verdi: "Allah (c.c.) kulunu cennet için yaratmışsa, ona cennet ehlinin amelini ölünceye kadar yaptırır ve onu iyi amelleriyle cennetine koyar. Allah, kulunu cehennem için yaratmışsa, ona cehennem ehlinin amelini ölünceye kadar yaptırır ve onu cehennemine koyar."²⁰⁴

İbn Hanbel, rivâyeti Müsned'inde İshak et-Tabba' dışında iki tarikte nakledilmektedir. Bunlar Ravh b. Ubade, Mâlik ve Musâ b. Zübeyir, Mâlik tarikleridir. İbn Hanbel, ravilerden Müslim b. Yesâr el-Cühenî'nin dolayısıyla rivâyetin zayıf olduğuna hükmetmektedirler.²⁰⁵ Tirmizî buna ilaveten rivâyetin munkatı olduğunu ve Müslim b. Yesâr el-Cühenî ile Hz. Ömer arasında bir ravi olduğunu ifade etmektedir.²⁰⁶ İbn Kesîr ise bu bilgileri Tirmizî'ye isnat etmekte ve isnad konusunda Ebû Hâtim ve Ebû Zur'a'nın da aynı düşündüğünü belirtmektedir. Bunlara ilaveten Ebû Hâtim isnadda Müslim b. Yesâr el-Cühenî ile Hz. Ömer arasındaki Nuaym b. Rabia'nın İmam Mâlik tarafından hali meçhul olduğu için bilerek düşürüldüğünü ifade etmektedir. Çünkü söz konusu ravi sadece bu rivâyetle bilinmektedir. Aynı şekilde İmam Mâlik'in hali meçhul ravileri düşürerek tedlis yaptığı bilinmektedir. İmam Mâlik birçok merfu rivâyetleri irsal ederek ve muttasıl olan isnadları munkatı' olarak nakletmektedir.²⁰⁷ İbn Abdilber, hadis hakkında şunları ifade eder: "Hadisin isnadı tam değildir. Çünkü Müslim ve Nuaym b. Rebia hadis rivâyetinde maruf değildir. Ancak bu rivâyet anlamı Hz. Peygamber'den birçok tarikte sahih ve sâbit olarak bize ulaşmıştır. Bu sebeble rivâyet sahih li gayrihidir, demektir."²⁰⁸

İmam Mâlik döneminde, Müslim b. Yesâr'ın Hz. Ömer'den nakli müenen rivâyet lafzıyla isnadda zayıf ravilerin düşürülmesiyle tedlis ve inkitâ tenkid konusu olmadığı öylenebilir. Ancak üçüncü hicri asırda isnada dayanan hadis usûlü açısından, bu yapılan tedlis sikalardan kabul edilmekle birlikte; yalancı olması durumunda rivâyet reddedilmektedir. Bu durum hadis âlimlerinin rivâyeti kabul yönteminde asırlar arasında usûl farklılıklarının varlığına işaret eden bir husustur. Hadis âlimlerinin üçüncü asır ve sonrasında isnadında bu inkitâ'a rağmen, Mihne Olayında Mu'tezile ile tartışmalarında kader konusunda kendi görüşlerine delil aldıkları görülür. Rivâyetin sıhhat tespitinde rivâyet dönemi şartlarının gözden uzak tutulmaması gerekir. Rivâyetin farklı tarikleri metin açısından tahlil edildiğinde anlama tesir etmeyen küçük farklılıklar dışında İmam Mâlik'ten nakledildiği şekildedir. Bu ise Mihne

¹⁹⁹ İbn Hanbel, Zeyd b. Ebî Üneys hakkında hadislerinde bazı münkerler bulunduğunu ifade etmektedir. Yahya b. Maîn ve İbn Sa'd sika demektirler. Nesâî onun hakkında zararı yok dedi. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, c. 7, s. 334; Mizzî, c. 10, s. 21; Zehebî, *Zikru Esmâu Men Tüküllime fihî ve huve Mevsuk*, c. 1, s. 82; *Siyeru Alemu'n-nübelâ*, c. 6, s. 88-89.

²⁰⁰ Ömer b. Abdilaziz'in zekât memurudur. el-İclî, en-Nesâî, İbn Hırâş, sika. İbn Ebî Dâvûd buna ilaveten sika ve hadiste imamdır demektir. İbn Hibban sikatında zikretmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, c. 1, s. 119; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, c. 16, s. 450.

²⁰¹ Müslim b. Yesâr, tabiinin orta tabakasıdır. İbn Hibban sikatında zikretmiştir. Bkz. Buhârî, *Târihu'l-Kebir*, 7/ 276; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, c. 27, s. 557; Zehebî, *Siyeru Alemu'n-nübelâ*, c. 4, s. 514; *Mizânü'l-İtidâl fî nakdi'r-ricâl*, c. 4, s. 108; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, c. 9, s. 422.

²⁰² Sünnete sahib çıkan ve Dünyaya adâleti yayılan meşhûr sahâbi hulefâ-yi râşidin'in ikincisi olarak kaynaklarda tanılmaktadır.

²⁰³ A'râf, 7/172.

²⁰⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, c.1, s. 399; *Ebû Dâvûd, Sünen*, 4/ 226; Tirmizî, *Sünen*, c. 5, s. 266.

²⁰⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 399.

²⁰⁶ Tirmizî, *Sünen*, c. 5, s. 116.

²⁰⁷ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kurâni'l-Azîm*, c. 3, s. 503.

²⁰⁸ İbn Abdilber, *et-Temhid lima fî el-Muvatta min'el-meânî ve'l-Esânid*, c. 6, s. 3.

öncesinde b rivâyetin varlığına işaret eden olumlu bir durumdur. Ayrıca İlk lafzullahtan sonra İbn Hanbel “Celle Celalühu” ifadesini zikretmemekte, Mâlik ise zikretmektedir. Ayrıca Ahmed Hanbel’in “فَيُدْخِلُهُ بِهِ النَّارَ” (Allah) onun ameliyle cehenneme koyar” şeklinde ifadesi Tirmizî “فَيُدْخِلُهُ اللهُ النَّارَ” “Allah onu cehenneme koyar” şeklinde nakletmektedir. Buharî’nin *Tarihu’l Kebir*’inde rivâyet daha mufassal şekilde geçmektedir. el-Bacî rivâyette geçen “el” ifadesinin teşbihin sıfat olduğunu yoksa Allah misli olmadığına dair âyetin delil olduğunu; Ehl-i Sünnetin ifade ettiğini haber vermektedir. Bu durum rivâyetin Mu’tezile ve Ehl-i Sünnet arasında tartışmalara konu olduğunu göstermektedir. İbn Arabî, Âdem (a.s.)’in sırtının sıvazlanması konusunda kulun Allah’ın yüce kudretini sırtında taşıdığına işaret olarak yorumlamaktadır. Zürkânî, “Müsedded b. Müserhed’in *Müsned*’inde rivâyetinde soruyu Hz. Peygamber’e soran meçhul kişinin İmrân b. Husayn olması ihtimali vardır. Müslim, bu kişiyi Süraka b. Mâlik olarak nakletmektedir” demektedir.²⁰⁹

Sonuç olarak rivâyeti ilk tahrir eden İmam Mâlik’ten munkatı olarak nakletmiştir. Hicri üçüncü asır klasik hadis kitaplarında yukarıda zikredilen hadis usûlü açısından rivâyete yöneltilen eleştirilere rağmen nakledilmiştir. Rivâyet isnadda tenkide uğramış zayıf ravilerin varlığı ve meçhulül hal olması sebebiyle düşürülen ravi sebebiyle klasik usûl açısından da *zayıftır*. Rivâyetin döneminde fikri zemininde Ehlisünnete delil olan bu rivâyet, bazı ravi tasarruflarına maruz kalmış olabileceğini gözden uzak tutmamak ve rivâyete ihyatla yaklaşmak ilmi tutumun gereğidir. Bu açıdan itikadi hüküm bildiren bu tür isnadı zayıf bir rivâyet hüküm açısından delil olamaz niteliktedir.

İshak et-Tabbâ‘, rivâyetleri muhaddislerce tahrir edilen, hadis ilminde tebarüz etmiş sika bir âlimdir. Ancak bazı rivâyetleri hocaları veya öğrencileri sebebiyle tenkide uğramış olması sebebi ile i’tibar için yazılmıştır. İshak et-Tabba’dan, tahrir ettiği rivâyetlerin ahkâm hadisleri olduğu görülür. Bu rivâyetlerin geneli sahih olup şahid ve mutabaatları da vardır. Tenkide uğramış rivâyetleri incelediğimizde ise daha çok dönemde mezhep ve fırkaların fikrî tartışma konularında delil aldıkları rivâyetler olduğu görülmektedir.

SONUÇ

İshak et-Tabbâ‘, Bağdat’ta doğdu. Bağdat, Şam, Medine, Mısır, Basra gibi şehirlerde ilim tahsil etti. Abbasiler döneminde hicri 176-215 yıllarında Adana’ya murabıt olarak atandı. Adana’da cihad yanında hadis ilmini yaydı ve birçok âlim yetiştirdi. Adana’da (h. 215/ m. 830) yılında vefat etti. O, uzun süre İmam Mâlik’e öğrencilik yapmış, Muvatta’nın ravilerinden birisi ve İmam Ahmed b. Hanbel’in hocasıdır.

İshak et-Tabbâ‘, sünnete ittiba ve hadise yaklaşımında İmam Mâlik ve Zeyd b. Hammad’ın görüşlerinden etkilendiğini ifade edebiliriz. Ebû Hanife ve öğrencilerinin rivâyet tespit ve delil alma yaklaşımlarına mesafelidir. Bu yüzden İmam Ahmed b. Hanbel, onun İmam Mâlik’ten rivâyetlerini diğer ravilere tercih etmekte ve iki yüz elli beş rivâyetini nakletmektedir.

Rivâyetlerinin *Müsned*’de ve diğer hadis kitaplarında tahrir edilmesinin asıl sebebi ehli hadisten biri olarak aynı görüşleri savunmasıdır. İshak et-Tabbâ‘ın yaşadığı dönemin siyasi olaylarından etkilendiği sünnet ve hadis anlayışında yer verdiğimiz ehli reyle tartışmalarında açıktır. Daha sonraki dönemde Ehli hadisin kendisine atıfla yaptığı nakillerde bu durumu doğrulamaktadır.

²⁰⁹Zürkânî, *Şerhu’z-Zürkânî alâ el-Muvatta İmam İmam Mâlik*, c. 4, s. 384-386.

Ahmed b. Hanbel'in mihne olaylarında yaşadıkları ve ehli reyle mücadelesi müsned hadise yönelişinin ilk nüveleri İshak et-Tabbâ'da da olduğuna işaret eder. Ahmed b. Hanbel'in ondan tahrir ettiği rivâyetlerden sadece dördü İmam Mâlik vasıtasıyla olması İshak b. İsa'nın birçok hocadan hadis dinlediğini ortaya koymaktadır. Hadis âlimlerinin ondan tahrir ettiği rivâyetlerin genel itibari ile ahkâma ait olduğu görülür. Bu rivâyetler genel itibarı ile sahih veya şahid ve mutabaat sebebi ile sahihtir. Zayıf rivâyetler sosyal alana ait daha çok fikri tartışmalara konularda hadis ehlinin delil aldığı rivâyetlerdir. Bunların tahrir edilen hadislere oranı %10'un altındadır.

KAYNAKÇA

- Ali b. Medîni, Ebû'l-Hasen Ali b. Abdillâh b. Ca'fer b. Necîh es-Sa'dî (ö. 234/848-49), *Su'âlât İbn Ebî Şeybe li-Âli İbni'l-Medîni*, Thk. Muvaffak Abdullah Abdülkâdir. Mektebetu'l-Me'ârif, Riyad 1404/19841.
- Aydınli, Abdullah, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*, İFAV Yay., 9. Baskı, İstanbul 1437/2016.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Eyyûb ö. 474/1081), *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh li-men Harrece anhu'l-Buhârîyyi's-Sahîh*, c. 1-3, (thk. Ebû Lubâbe Huseyin), Dâru'l-Livâ, Riyad 1406/1986.
- Bahşel, Ebû'l-Hasen Eslem b. Sehl b. Selm er-Rezzâz el-Vâsîfî (ö. 292/905), *Târîhu Vâsîf*, (thk. Kurkîs Avvâd), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1406/1986.
- Bedrûddîn el-Aynî, Mahmûd b. Ahmed b. Müsâ b. Ahmed (ö. 855/1451), *Meğânî'l-Ahyâr fi Şerhi Esâmî Ricâlî Me'ânî'l-Âsâr*, (thk. Muhammed Hasen Muhammed), Dâru'l-Kütübü'l-İlmîyye, Beyrut 1427/2006.
- Beğavî, Abdullah b. Muhammed (ö. 317/ 929), *Mu'cemu's-sahâbe*, (thk. Muhammed el-Emin b. Muhammed el-Cekenî), Mektebetu Dâru'l-Beyân, Kuveyt 1421/2000.
- Belâzûrî, Ahmed b. Yahya b. Cabir (ö. 279/892), *Futûhu'l-buldân*, Dâru'l-Hilâl, Beyrut 1409/1988.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), *et-Târîhu'l-evsat*, (thk. Mahmûd İbrahim Zâid), Dâru'l-Va'y, Haleb 1397/1977.
- Sahîh/el-Câmi'us-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillah ve sunenihî ve eyyâmihî*, (thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsir), Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2000.
- *et-Târîhu'l-kebir*, (thk. Muhammed Abdulmu'îd Hân), Dâiratu'l-Maârif el-Usmâniyye, Haydârabâd, Dekkân ts.
- *ed-Du'afâu's-sağîr*, (thk. Mahmûd İbrahim Zâid), Dâru'l-Va'y, Haleb 1396/1976.
- Dalgın, Nihat, "İbn Lehîa" *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, c. 20, ss. 158-159.
- Dârekutnî, Ebû'l-Huseyn Ali b. Ömer el-Bağdâdî (ö. 385/995), *ed-Du'afâ Ve'l-Metrûkûn*, (thk. Abdülkerîm Muhammed el-Kaşkarî), Mecelletu el-Câmi'atî'l-İslâmiyye, Medîne-i Münevverre 1403/1982.
- el-Mü'telif ve'l-muh'telif*, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir, Dâru'l-Garb el-İslâmî, Beyrut 1406/19864.
- Zikru esmâ'it-tâbi'in ve men ba'dehum mimmen sahat rivâyetühû inde'l-Buhârî ve Müslim*, (thk. Buran ed-Danavî ve Kemal Yusuf el-Hût), Müessesetu'l-Kütübü'l-Sekâfiyye, Beyrut 1406/1985.
- Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman (ö. 255/865), Sünen, (thk. ed-Dârânî), Daru'l-Muğni, 1412/2000.
- Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. Eşas (ö. 275/889), *Sünen*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid), el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrutts.
- *Su'âlât Ebî 'Ubeyd'l-Âcurrî Ebâ Dâvûd*, (thk. Muhammed Ali Kâsim el-Ömerî), İmâdetu el-Ba's'l-İlmî, Medîne-i Münevverre 1403/1983.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdullah (430/1038), *Hilyetu'l-evliyâ ve tâbâkâtu'l-asfiyâ*, es-Se'âde. Mısır 1394/1974.
- Ebû Zur'a er-Râzî, Ubeydullah b. Abdülkerim (ö. 264/878), *ed-Du'afâ*, (thk. Sâ'dî b. Mehdi el-Hâşimî), İmâdetü el-Ba's'l-İlmî, 2. Baskı, Medîne-i Münevverre 1402/1982.
- Fesevî, Yûsuf (ö. 277-890), *el-Ma'rife ve't-târîh*, (thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1401/1981.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî (ö. 405/1014), *Telhisu Târîhi Nisâbü'rî*, (thk. Ahmed el-Halîfe), Kitaphâne İbn Sinâ, Tahrân ts.
- Mariyetu Ulumi'l-Hadis*, (thk. es-Seyyid Muâzzâm Huseyin), Dâru'l-Kütübü'l-İlmîyye, 2. Baskı, Beyrut 1397/1977.
- Halîfe, b. Hayyat (ö.240/854), *Tabakât*, (thk. D. Suheyl Zekkâr), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1404/1993.
- Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit (ö. 463/1071), *el-Kifâye fi İlmî'r-Rivaye*, (thk. Ebû Abdullah es-Sevrakî ve İbrahim Hamdî el-Medenî), Mektebetu'l-İlmîyye, Medîne-i Münevverre ty.
- *el-Câmi'u li ahlâkî'r-râvî ve âdâbî's-sâmi'*, c. 1-2, (thk. Mahmûd Tahhân), Mektebetu'l-Me'ârif, Riyâd 1403/1983.
- Târîhu Bağdâd*, (thk. Beşşâr Avvad Maruf), Dâru'l-Garbî'l-İslâmî, Beyrut 1422/2002.
- *el-Muttefik ve'l-mufferik*, (thk. Muhammed Sâdik Aydın), Dâru'l-Kâdiriyye, Dimaşk 1417/1997.
- el-Câmi' li ahlâkî'r-râvî ve âdâbî's-sâmi'*, (thk. Mahmûd Tahhân), Mektebetu'l-Me'ârif, Riyâd 1403/1983.
- İclî, Ahmed b. Abdullah b. Salih (ö.261/875). *Târîhu's-sikât*, Daru'l-Bâz, Mekke 1405/1984.
- İbn Abdilber, Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî (ö. 463/1071), *et-Temhid lima fi el-Muvatta min'el-me'ânî ve'l-Esânîd*, (thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî vdğr), Vizâretü'l-evkâf ve'ş-şu'ni'l-İslâmiyye, Mağrib 1387/1967.
- İbn Adî, Abdullah b. Adî el-Curcânî (ö. 365/976), *el-Kâmil fi du'afâ'r-ricâl*, c. 1-7, (thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd), Dâru'l-Kutübü'l-İlmîyye, Beyrut 1418/ 1997.
- İbn 'Asâkir, Ali b. Hasen (ö. 571/1175). *Târîhu Dimaşk*, (thk. Amru b. Gârâmete'l-Umrâvî), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415/1995.
- İbn Kayyim el-Cevzî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâi ed-Dimaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350) Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâi ed-Dimaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350). *Sifatu's-Safve*, (thk. Ahmed b. Ali), Dâru'l-Hadis, Kâhire 1421/2000.
- *el-Muntazam fi Târîhi'l-mulûk ve'l-umem*, (thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ), Beyrut 1412/ 1992.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İsmâil İmâduddîn b. Ömer b. Kesir el-Dimaşkî (ö.774/1372), *el-Bâ'is'ul-Hasis fi İhtisârî 'Ulûmi'l-Hadis*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru'l-Kütübü'l-İlmîyye, 2. Baskı, Beyrut ty.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtîm b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö.327/938), *el-Cerh ve't-ta'dîl*, İhyâ'üttürâsîl-'Arabî, Beyrut 1372/1952.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali (ö.852/1448). *Lisânu'l-mizân*, (thk. Abdulfettah Ebû Guddu) Daru'l-Beşâirî'l-İslamiyye, Beyrut 1423/2002.
- Takribu't-tehzîb*. (thk. Muhammed Avvâme), Dâru'r-Reşîd, Suriye 1406/1986.
- Nuzhetu'n-Nazar Fi Tavdihî Nuhbeti'l-Fiker Fi Mustalahi Ehlî'l-Eser*, (thk. Nureddîn İtr, Matba'atu's-Sabâh, Dimaşk 1421/2000.
- Ref'u'l-İsr 'an kudâti Mısır*, (thk. D. Ali Muhammed Ümer), Mektebetu'l-Hancı, Kahire 1418/1998.
- İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 240/855). *Müsned*. (thk. Şu'ayb el-Armâû), Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1421/2001.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed ed-Dârimî el-Bustî (ö. 354/965), *el-Mecruhûn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*. (thk. Mahmûd İbrâhîm Zâid), Dâru'l-Va'y. Haleb 1396 1976.

- Meşâhîru 'ulemâi'l-emsâr*, (thk. Merzûk Ali İbrâhîm), Dâru'l-Vefâ, Mısır 1411/1991.
- *es-Sikât*, Dâireü el-Meârif el-Osmâniye, Haydarâbâd 1393/1973.
- İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer el-Kuraşî el-Basrî (ö.774/1373), *Tefsîru'l-Kurânî'l-Azîm*, (thk. Samî b. Selâme), Dâru'Taybe, 2. Baskı. Riyâd 1420/1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (ö. 273/887), *Sünen*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dâru İhyâ'îl-Kütübî'l-Arabiyye, Haleb ts.
- İbn Maîn, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Murrî el-Bağdâdî (ö. 233/848), *Târîh İbn Maîn Rivâyeti ed-Dürî*, (thk. Ahmed Muhammed Nür), Merkez el-Bahsî'l-İlmî ve İhyâ' et-Türâs el-İslâmî, Mekke 1399/1979.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Daru Sâdir, Beyrut ts.
- İbn Mencüye, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Muhammed b. İbrahim (ö.428/1037), *Ricâlu Sahîhi Müslim*, (thk. Abdullah el-Leysi), Daru'l-Marife, Beyrut 1407/1987.
- İbn Receb, Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Receb b. el-Hanbelî (ö.795/1393), *Şerhu 'İleli't-Tirmizi*, (thk. D. Humâm Abdurrahîm Saîd, Mektebeü'l-Menâr, Ürdün 1407/1987.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Haşimî (ö. 230/845), *et-Tabakâtu'l-kubrâ*, (thk. Muhammed Abdulkadir 'Atâ), Dâru'l-Kütübî'l-İlimiyye, Beyrut 1410/1990.
- İbnu'l-Adîm, Kemaluddin Ömer b. Ahmed (ö. 660/1262), *Buğyetu'l-taleb fi Târîhi Haleb*, c. 1-12, (thk. Süheyl Zekkar), Dâru'l-Fikr, Beyrut 2010.
- İbnu's-Salâh. Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), *Mukaddimetu İbni's-Salâh*, (thk. Nureddin İtr), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1406/1986.
- Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî el-Misrî (ö. 775/1373), *el-Cevâhiru'l-mudiyeye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, (thk. Humâm Abdurrahîm Sa'id), Dâru'l-Furkân, Ürdün 1404/1984.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795), *Muvatta*, (thk. Muhammed Mustafa el-Azami), Müessesetu Zaid b. Sultan, Ebu Dabi 1425/2004.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî (ö. 742/1341). *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'l-ricâl*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1400/1980.
- Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361), *İkmâlu Tehzîbî'l-Kemâl fi esmâi'l-ricâl*, c. 1-12, (thk. Ebu Abdurrahman Adil b. Muhammed), el-Fârûku'l-Hadisîyye, Kahire 2001/1422.
- Müslim, b. Haccâc Ebu'l-Hasen el-Kuşeyrî en-Nisâbüri (ö.261/875). *el-Musnedu's-sahîhu'l-muhtasar*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî), Dâru İhyâ'ît-Turâs el-Arabî, Beyrut ts.
- *Kitâbu'l-Kunâ Ve'l-Esmâ*, (thk. Abdurrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî), İmâdetu'l-Bahsî'l-İlmî, Medine-i Münevvere 1404/1984.
- Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb Ebû Abdurrahmân (ö. 303/915), *Sünen*, (thk. Abdulfettah Ebû Guddê), Mektebetu'l-Matbuat el-İslamiyye, Haleb 1406/ 1986.
- "Tesmîyeti Fukahâi'l-Emsâ min es-Sahabeti ve min Bağdihim" *Mecmû'atu rasâil fi 'ulûmi'l-hadis*, (thk. Cemil Ali Hasen), Müessesetu'l-Kütübî's-Sekâfiyye, Beyrut 1406/1985.
- *ed-Du'afâ ve'l-metrûkûn*, (thk. Mahmûd İbrahim Zaid), Daru'l-Va'y, Haleb 1396/1976.
- *Tesmîyetu meşâyih*, (thk. eş-Şerîf Hatem b. Arîfîl-Avni), Dâru Alemî'l-Fevâid, Mekke 1423/2002.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277). *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1431/2010.
- Sadeî, Ebû Saîd Abdurrahmân b. Ahmed b. Yûnus b. Abdilâlâ es-Sadeî el-Misrî (ö. 347/958), *Târîhu İbn Yûnus es-Sadeî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlimiyye, Beyrut 1421/2000.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî (ö. 562/1166). *Edebu'l-İmlâ ve'l-İstîmlâ*, (thk. Maks Faystaylor), Dâru'l-Kütübî'l-İlimiyye, Beyrut 1401/1981.
- el-Ensâb*, (thk. Abdurrahmân b. Yahyâel-Yemânî), Daru'l-Ma'arif el-Usmaniyye, Haydarâbâd 1382/1962.
- Subeyhî, Ebû Enes İbrâhîm b. Sa'id, *en-Nuketu'l-Ciyed el-Muntehabe Min Kelâm Şeyhi'n-Nukkâd*, Dâru Taybe, Riyad 1431/2010.
- Sulıman, Oghız, "*İshak b. İsa b. Et-Tabbâ' Ve Rivâyetlerinin Değerlendirmesi (Kütüb-i Tis'a Çerçevesinde)*", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üni. SBE., Gaziantep 2018.
- Sülemî, Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Sülemî (ö. 412/1021), *Suâlâtü's-Sülemî l'id-Dârekutnî*, (thk. Sa'd b. Abdullah el-Hamîd, Riyad 1427/2006.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892), *Sünen*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâkî ve İbrâhîm Atve) Mektebetü Mustafâ el-Bâbî. 2. Baskı, Mısır 1395/1975.
- *el-İlelu'l-kebir*, (thk. D. Subhî es-Sâmerrâî), Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1409/1988.
- Tuzcu, Recep, "Adanalı Muhammed b. İsa b. Necih, Tabbâ' ve Hadis İlmindeki Yeri", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2013, c. 24, sayı: 1, ss. 1-16.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî (ö. 322/934), *ed-Du'afâ'u'l-kebir*, (thk. Abdülmu'tî Emin Kal'acı), Dâru'l-Mektebetü'l-İlimiyye, Beyrut 1984.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Esemî el-Medenî (ö. 207/823), *el-Megâzî*, (thk. Maysidin Cons), Dâru'l-Âlemi, 3. Baskı, Beyrut 1409/1989.
- Veliyyüddîn el-İrâkî, Ebû Zû'râ Veliyyüddîn Ahmed b. Abdurrahîm b. el-Hüseyn el-Kürdî el-Mihrânî (ö. 826/1423), *el-Mudellisün*, (thk. D. Rif'at Fevzî Abdulltalib, Daru'l-vefâ, Mısır 1415/1995.
- Vekî' Muhammed b. Halef (ö. 306/918), *Ahbâru'l-Kudât*, (thk. Abdulaziz Mustafa el-Merâğî), el-Mektebetu'l-Ticarîyyetü'l-Kübâ, 1366/1947.
- Yılmaz, Muhammed, "Tarsus'a Gelen İlk Türk Hadis Âlimi Abdullah b. el-Mübarek", *Çukurova Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2011, c. 11, sayı: 1, ss. 1-19.
- Zehabî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (ö. 748/1348), *Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ*, c. 1-24, (thk. Şuayb Arnâût ve Ekrem el-Büşî), Müessesetu'r-Risâle, 2. Basım, Beyrut 1982/1402.
- el-Muğni fi'd-Du'afâ'*, (thk. Nureddin İtr), İdâretü İhyâ'ît-Türâsî'l-İslâmî, Katar 1987.
- Mizânu'l-İtidâl fi nakdi'r-ricâl*, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Daru'l-Ma'rifê, Beyrut 1382/1963.
- Tezkiratu'l-huffâz*, Dâru'l-Kütübî'l-İlimiyye, Beyrut 1419/1998.
- Siyeru a'lâmî'n-nubelâ*, Dâru'l-Hadis. Kahire 1427/2006.
- el-Kâşif fi Ma'rifeti Men Lehu Rivâyetün fi'l-Kütübî's-Sitte*, (thk. Muhammed Avvâme. Dâru'l-kible li's-sakâfeti'l-İslâmiyye, Cidde 1413/1992.
- Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhiru Ve'l-A'lâm*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Dâru'l-Garbîl-İslâmî, Beyrut 1424/ 2003.
- Zikru Esmâu Men Tüküllime fihi ve huve Mevsuk*, (thk. Muhammed Şekur b. Mahmud el-Hâcî), Mektebetu'l-Menâr, Zerkâ 1406/1986.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdîr b. Abdillâh et-Türkî el-Misrî (ö. 794/1392), *en-Nuket alâ İbni's-Salâh*, (thk. Zeynü'l-Abidin b. Muhammed), Edvâu's-Selef, Riyâd 1419/1998.
- Zürkânî, Muhammed b. Abdilbâkî b. Yusuf (ö. 1122/1710), *Şerhu'z-Zürkânî Alâ Muvattai'l İmam İmam Mâlik*, (thk. Tâhâ Abdurrauf Sa'd), Mektebe es-Sakafe ed-Diniyye, Kahire 1424/2003.